

Universitatea "Babeș-Bolyai"
Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Școala Doctorală de Istorie, Civilizație, Cultură

Dacia Mediterranea în Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico (1698) de Luigi Ferdinando Marsigli.

Rezumatul Tezei De Doctorat

Conducător de doctorat:

Academician Prof. univ. dr.

Ioan-Aurel Pop

Student-doctorand:

Antonio Guardavaglia

-- CUPRINS --

Introducere

Capitolul I.

Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730): aspecte biografice.

1.1. 1658-1682: de la Bononia docet la încântătorul Costantinopol. Introducere la *miles eruditus*.

1.2. 1682-1704: înălțarea, gloria e căderea unui militar.

1.3. 1704-1730: de la uitare la *otivm studiorum*.

Capitolo II.

Între Bologna, Roma și Vienna: Marsigli și epoca sa. Esquisse.

2.1. Contextul științific și cultural.

2.2. Absolutismul și domnia lui Leopold I.

2.3. Curtea vieneză și grupările sale. Montecuccoli și «partidul militar».

2.4. Montecuccoli și geneza lui *restitutor Imperii*. Influenza asupra lui Marsigli.

2.5. Marsigli la Vienna. Înainte și în timpul păcii de la Karlowitz: proiecte și relații.

Capitolo III.

Transilvania între secolele XVI-XVII. Principalele trăsături.

Marsigli și Dacia Mediterranea.

3.1. Cadrul politic internațional (1541-1699).

3.2. Istoria principatului Transilvaniei, în contextul relațiilor politice internaționale din secolul al XVII-lea.

3.3. Ocuparea militară a Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea.

3.4. Marsigli în inima *Daciei Mediterranea*: in *medias res*.

3.5. *Dacia Mediterranea* între Possevino și Marsigli.

3.6. *Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico*: datarea.

3.6.1. Pregătirile pentru *Descrittione*.

3.6.2. Ideea *Dacia* la Marsigli. Presupoziții istorico-literare: geneză și comparație.

3.6.3. *Si vis pacem, para bellum. Dacia Mediterranea*.

3.7. *Dacia Transalpina*: Valahia și Moldavia.

Concluzii

Bibliografie

-- Anexă documentară--

Manuscrise și hărți:

-- Biblioteca Universitară din Bologna (BUB), fond Marsili, ms. 108, *Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico, Libri quattordici*.

- *Prefazione*, cc. 4^r-5^v.

- *Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie: cioè Ripense, Mediterranea e Transalpina, nella quale sono ripartitamente ingiunte le carte topografiche di ciascheduna e delle loro divisioni in comitati; con gli alberi genealogici de'principi che nella seconda e terza dal principio sino ad oggi hanno regnato. Libro primo*, cc. 7^r-16^v.

- *Della Dacia in generale, in tre parti divisa*, cc. 8^r-10^v.

- *Della Dacia Ripense*, cc. 11^r-16^v.

- *Della Dacia Mediterranea, o sia Transilvania. Libro secondo*, cc. 17^r-35^v.

-- BUB, fond Marsili, ms. 24, *Raccolta di 122 mappe di osservazioni militari ed erudite fatte dal Generale Marsili per i limiti dei due Imperi, che si stendono per la vera Ungaria e pei regni adjacenti, e che si dovranno riscontrare colle Mappe poste in netto potendo essere in queste notizie ommesse in quelli*.

- c. 64, *Mappa della Dacia*.

-- BUB, fond Marsili, ms. 58, *Diversi progetti di pace fra li due imperi Cesareo ed Ottomano et alleati cristiani ed il trattato di Carloviz e varie lettere. Vol. VIII*.

- *Progetto al Conte Kinski nel 1698, per fortificare con nuove erezioni e ristoramento di piazze le conquiste di S(ua).M(aestà). C(esarea)*, cc. 160-168.

-- BUB, fond Marsili, ms. 50, *Aloysii Ferdinandi Co. Marsili, Mappae Cisdanubiales*.

- c. 2, *Mappa limitanea ad usum pacis inter Imperia*.

-- BUB, fond Marsili, ms.88, *L. F. Marsili, Miscellanea rerum naturalium. Vol.II, libro F, Miscellanea di materie Geografiche e d'Osservazioni intorno a' Fossili, e d'altre cosse Naturali*.

- Manuscris autograf inedit și necatalogat, referitor la minele de la *Naibagna* și *Salsubagna*, cc. 1-2.

- Hartă inedită despre minele de la *Naibagna* și *Salsubagna*.

-- BUB, fond Marsili, ms. 6, *Co. Aloysii Ferdinandi Marsili. Diaria geographica in itinere limitaneo, cum antiquitatibus Romanis circa Danubium.*

- c. 1, *Mappa geographica antiquitatum romanarum militarium.*

- c. 3, *Mappa della Tracia, Missie, Dacie, Pannonie. Provincie dell'Impero Romano, e con le strade da quello erette, ponti, forti e castramentationi per comodamente con gli eserciti scorrerle non meno che tenerle in vassallaggio.*

-- BUB, fond Marsili, ms. 50, *Aloysii Ferdinandi Co. Marsili. Mappae Cisdanubiales.*

- c. 3, *Mappa delle Pannonie, Dacie, Misie, Tracia, che mostra la linea delli Monti, ò Cattena Mundi, e come sono ordinariamente da essa cinte, e con il proietto d'una noua divisione, e denuinazione delle suddette, che però non è ancora da me stabilito.*

-- BUB, fond Marsili, ms. 54, *Manuscritti diversi toccanti la seconda spedizione a Roma e maneggio per D. Livio Odescalchi con scritture naturali e militari. Vol. IV.*

- hărți prezente în *Relazione militare della Transilvania*, cc. 619-639.

- c. 634V.

- c. 636V.

-- BUB, fond Marsili, ms. 88, *L. F: Marsili. Miscellanea rerum naturalium. Vol. II, libro F, Miscellanea di materie Geografiche e d'Osservazioni intorno a' Fossili, e d'altre cosse Naturali.*

- fascicolul F, c. 4, hartă referitoare la mina de sare de la *Sofalua*, atașată la *Discorso sulla miniera del sale in Transilvania e del fonte igneo in detta provincia (1690).*

CUVINTE CHEIE: Marsigli, Transilvania, Imperiul hasburgic, geografie militarè, latinitate, cartografie, antropologie.

***Dacia Mediterranea în
Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico (1698)
de Luigi Ferdinando Marsigli.***

Lucrarea de față își propune să aducă o contribuție la studiul critic al vieții și operelor nobilului bolognez Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730), cu o privire specială la diferitele culturi din contextul creștin și european, bazate pe conștiința comună a originilor romane, pentru a oferi un cadru amplu și a pune în lumină această figură poliedrică lăsată pentru multă vreme în umbră, din motive ideologice impuse de mediul cultural italian în ideea de a trece sub tăcere aspecte pozitive ale Imperiului habsburgic, mai ales odată cu literatura scrisă după unificarea Italiei

Conținutul lucrării noastre se articulează în trei capitole, în care dorim să prezentăm etapele cele mai relevante din viața nobilului erudit, cu referire specială la relațiile pe care le-a avut și la personalitățile istorice importante cu care a intrat în contact. După aceste capitole vor urma anexe critice, în care vor fi publicate unele documente inedite, care astfel vor fi aduse la lumină. Prin acest demers restitativ se va înțelege mai bine gândirea și vasta pregătire culturală a lui Marsigli, articulată în mai multe domenii ale științei, care ne va permite să evidențiem caracterul poliedric și mobilitatea intelectuală a acestei personalități. Aceste anexe reprezintă din punct de vedere istoric și al surselor, una din principalele noutăți ale acestei lucrări.

Prima parte a anexelor conține prefața și cărțile I și II cu titlul *Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie: cioè Ripense, Mediterranea e Transalpina, nella quale sono ripartitamente ingionte le carte topografiche di ciascheduna e delle loro divisioni in comitati; con gli alberi genealogici de'principi che nella seconda e terza dal principio sino ad oggi hanno regnato. Libro primo*, cc. 7^r-16^v, care cuprinde: «Della Dacia in generale, in tre parti divisa», cc. 8^r-10^v, «Della Dacia Ripense», cc. 11^r-16^v și «Della Dacia Mediterranea, o sia Transilvania. Libro secondo», cc. 17^r-35^v, de Luigi Ferdinando Marsigli.

În continuare avem următoarele documente: *Progetto al Conte Kinski nel 1698, per fortificare con nuove erezioni e ristoramento di piazze le conquiste di S^(ua). M^(aestà). C^(esarea)*, inedit, conținut în ms. 58, intitulat: *Diversi progetti di pace fra li due imperi Cesareo ed Ottomano et alleati cristiani ed il trattato di Carloviz e varie lettere. Vol. VIII*, cc. 160-168, cu o reprezentare grafică anexată, inclusă în ms. 50, *Aloysii Ferdinandi Co. Marsili, Mappae Cisdanubiales*, c. n. 2, *Mappa limitanea ad usum pacis inter Imperia*; și manuscrisul autograf inedit, necatalogat, privitor la exploatarea miniere din localitățile de astăzi Baia Mare și Baia Sprie, inclus în ms.88, *L. F. Marsili, Miscellanea rerum naturalium. Vol.II, libro F, Miscellanea di materie Geografiche e d'Osservazioni intorno a' Fossili, e d'altre cosse Naturali*, cu o hartă atașată. Textul conține unele

considerații preliminare, cu indicarea locului în care au fost identificate aceste lucrări la Universitatea din Bologna, unele observații critice, stilistice, sintactice, ortografice și stilistice.

La o primă lectură se pot constata unele puncte semnificative tratate în cuprinsul lucrării. Reconstrucția efectuată ne permite să evidențiem câteva trăsături mai importante ale stilului folosit de nobilul bolognez, care se dovedește a fi, cel puțin în parte, un fiu al timpului său. O scurtă însemnare la "Italia" secolului al XVII-lea arată în ce măsură formele dialectale locale au fost răspândite în populație, în timp ce limba scrisă era de expresie florentină, urmează descrierea modului în care se raporta Marsigli la alte limbi și culturi, cu o abordare absolut inovativă, în opinia noastră, pentru epoca în care a trăit. Având în vedere trăsăturile biografice ale autorului, stilul și motivația scriiturii sale devin mai comprehensibile. Astfel, nobilul bolognez n-a putut beneficia de o pregătire școlară completă, în absența a ceea ce am putea defini drept studii sistematice. Am evidențiat faptul că nu este vorba numai de un erudit „de birou”, ci de o personalitate poliedrică, care a încercat să învețe limbile și culturile populațiilor cu care a intrat în contact, dovedind astfel o extraordinară curiozitate și o nedisimulată dorință de aprofundare care a produs ulterior rezultate, poate nu întotdeauna ireproșabile, dar în orice caz merită apreciat efortul.

Primul capitol, după o introducere privind figura lui Marsigli și primele trăsături biografice, se ocupă de contextul istoric, cu referire pentru început la orașul natal Bologna, apoi la alte oarșe vizitate, Venezia și Padova, Roma, Napoli și Florența, locuri bogate în mod indiscutabil, în istorie și artă. Numeroase informații referitoare la aceste perioade ale vieții sale și la relațiile culturale pe care le-a avut, se găsesc în *Autobiografie*. De un alt impact este lectura faptelor și a evenimentelor mai relevante, descrise din unghiul de vedere al celui direct interesat și filtrate prin intermediul bagajului său de cunoștințe integrate în contextul istoric de referință. Este vorba de un interesant punct de plecare în care cititorul poate înțelege direct fără a se limita la ceea ce alții au surprins din viața și curiozitatea literară a nobilului bolognez. Vivacitatea culturală extraordinară a lui Marsigli i-a dat posibilitatea să-și depășească propriile limite.

Demersul nostru este completat prin analiza din perspectivă externă a evenimentelor, în încercarea de a reconstrui un cadru care, fără pretenția unei totale exhaustivități, se impune în condițiile în care istoria ne învață că este întotdeauna ceva de adus la lumină. Lucrarea se bazează în mod esențial pe trei aspecte fundamentale, care gravitează în jurul figurii lui Marsigli: contextualizarea istorică, sinergia între matricile culturale și lingvistice ale diferitelor țări, restituire documentară cu evidențierea unor materiale inedite.

Atât capitolele cât și anexele care constituie parte integrantă a lucrării de față, sun prevăzute cu note, unele cu referințe privind lucrările citate, altele cu caracter explicativ și care vor putea fi aprofundate ulterior. Anexele documentare necistă și ele, la rândul lor, o analiză și o atenție specială sub anumite aspecte care vor fi sesizate de cititor. Spre exemplu, în ceea ce privește *Progetto per fortificare realmente Belgrado*, am considerat oportun să clarificăm rolul avut de acest oraș din punct de vedere militar și comercial, pentru a înțelege importanța care i-a fost acordată de Marsigli.

Capitolele lucrării devin progresiv tot mai voluminoase, de la primul la ultimul referitor la Transilvania secolelor XVI-XVII. Nu este vorba de o tratare disproporționată, ci de o alegere justificată de a extinde orizontul abordării care devine tot mai amplu în condițiile în care unghiul de vedere se mută de la figura nobilului bolognez spre călătoriile sale și spre relațiile pe care le-a avut, spre evoluția istorică a întâmplărilor, inclusiv a celor cu caracter războinic, dintr-o țară întreagă. În aceasta constă unul din punctele nodale ale lucrării, format din valorizarea schimburilor și a relațiilor interculturale, într-un context deloc static ci deosebit de dinamic.

Primul capitol, după o introducere referitoare la orașul Bologna, trece la analiza complexității situației politice europene, una extrem de critică din cauza evoluțiilor schimbătoare a luptei dintre cele două mari Imperii, habsburgic și otoman, confruntări deopotrivă cu caracter economic și religios. În acest sens avem rolul diplomatic al Veneției în relațiile cu Sublima Poartă, cu accent pe figura bailului Pietro Civran (1623-1687), căruia i s-a alăturat nobilul bolognez. Acesta din urmă, așa cum am arătat în lucrare, nu era atras numai problemele aferente dezvoltării relațiilor diplomatice și de tratativele aferente, ci și, mai mult, de observarea monumentelor, de înțelegerea modului de viață din locurile vizitate, de analiza politică și de organizarea militară.

Am descris în lucrare călătoria pe mare făcută de Marsigli cu Civran, pe parcursul căreia nobilul bolognez a ținut un fel de jurnal cu însemnări împărțite pe teme legate de diferitele etape ale călătoriei, între care Pola în Croația de astăzi și insula Zante, locuri la care le-a descris morfologia, situația politică, strategică și militară, arhitectura, aspectele economice. Dealtfel, Marsigli nefiind cetățean al Republicii Veneția, a putut să se miște liber pe cuprinsul Imperiului otoman și să înceapă a-și satisface setea de cunoaștere, prin învățarea minimală a limbii turce și prin dialog și contacte cu exponenții culturali ai timpului, pentru a aprofunda diferite aspecte, așa cum sunt cele referitoare la dogmele de credință. Și din călătoria de întoarcere se vede cum ceastă figură s-a dovedit extraordinar de poliedrică și sub aspect mental deschisă la culturi diferite de aceea de care apăținea, chiar dacă nu cu totul necunoscute, așa cum a fost întâlnirea de la *Filippopoli* cu mitropolitul de rit grec Dionisie, fost patriarh la Constantinopol, care l-a pus la curent cu situația Bisericii

grecești, a celei armene și cu ebraismul. Frecventarea Veneției i-a deschis drumul spre curiozități despre ceea ce otomanii numeau *millet*, iar noi astăzi naționalitate. Acest bagaj de cunoștințe extraordinar de amplu, adăugat la înzestrările sale relaționale și diplomatice i-au dat posibilitatea să primească diferite funcții.

În epoca papei Inocențiu al XI-lea, ajuns la Roma Marsigli a avut posibilitatea să întrețină raporturi culturale deosebit de relevante și să frecventeze saloanele culturale cele mai cunoscute, punând bazele pentru viitoarea desfășurare a unor misiuni la Curtea imperială din Viena. În acest răstimp a avut trei alternative de a fi introdus în ambianța vieneză și de a fi prezentat împăratului Leopold I, prin intermediul unei scrisori a cardinalului Acciaiuoli către influentul episcop de Viena Emmerich Sinelli, sau printr-o semnalare a contelui Melgara, guvernatorul spaniol de la Milano, către ambasadorul Borgomanero, sau prin intermediul scrisorii cardinalului Cibo către nunțiul Buonvisi. Datorită a ceea ce învățat de-a lungul anilor, în locurile multe și diverse pe care le-a vizitat de-a lungul numeroaselor călătorii, am scos în evidență felul în care a obținut atenția sperată din partea împăratului. Am încercat, astfel, în acest capitol, să ținem seama de situația istorică de ansamblu în prezentarea celor mai importante aspecte și faze din evoluția conflictului dintre cele două Imperii.

Cartografierile și hărțile pregătite de Marsigli constituie o documentație care i-a permis nu numai să ducă la bun sfârșit unele misiuni și însărcinări care i-au fost încredințate, în special cu scop războinic și strategic, ci sunt relevante și pentru interesul său față de profilele strict geografice. Datorită acestei producții poate fi văzut aspectul morfologic al locurilor cu ochiul celui care le-a vizitat și analizat într-un anumit context istoric, nu prin intermediul unei reconstrucții, fie ea chiar excelentă, efectuată ulterior.

Cariera militară reprezintă un aspect important din viața lui Marsigli și este chiar vocația acestuia, chiar dacă aceasta nu trebuie înțeleasă în sensul limitat al desfășurării funcțiilor care i-au fost încredințate și a executării ordinelor primite, ci și ca un mod prin care și-a putut atinge unele scopuri personale de expresie culturală. Întâmplările vieții sale sunt integrate, așadar, în contextul reconstrucției istorice a evenimentelor astfel încât să nu neglijăm ceea ce se întâmpla în jurul nobilului bolognez, pentru a lărgi progresiv orizontul și a sesiza cele mai importante desfășurări războinice și nu numai, între statele cu care el a venit în contact. Ne-am apropiat astfel, urmându-i cariera militară, și de zona danubiană și în special de Valahia.

O atenție aparte am acordat în lucrare dezastrului de la Breisach (1704) și rușinii pe care a pățit-o Marsigli, deoarece în timpul războiului de succesiune spaniol, la ordinele contelui d'Arco, după căderea fortăreței Breisach a fost împrăsciat împreună cu comandantul său. Sentința a fost extrem de dură, astfel contele d'Arco a fost

pedepsit cu moartea pentru că a capitulat înainte de a fi necesar, iar Marsigli a fost degradat și spoliat de bunuri, petrecându-și anii care au urmat în încercarea de a recâștiga și reconstrui o reputație compromisă și, mai ales, a trebuit să renunțe la cariera militară care i-a adus onoruri înalte, inclusiv gradul de colonel. Primul capitol se încheie cu întoarcerea la Bologna în 1728, unde s-a stins doi ani mai târziu, petrecând o scurtă paranteză în Provenza și întors la moartea fratelui său, iar postul a fost publicat *Stato militare dell'Impero ottomano*, o culegere de informații rezultată din adnotări făcute în tinerețe.

Capitolul al doilea este dedicat unei încadrări în epoca istorică în care a trăit Marsigli, cu accent pe curtea bologneză care a reprezentat izvorul intereselor sale culturale, începând de la viziunea științei prin intermediul celebrei probleme galileene. În acest sens, precizăm că referința la acest caz este utilă pentru a reconstrui gândirea științifică a vremii, sau mai bine zis o anumită orientare a acesteia și analiza cauzelor încetirii care l-au influențat pe Galilei să o abordeze.

Îmbrățișată în mod deschis și declarat de Galilei, teoria lui Copernic l-a pus pe cel dintâi în relație de conflict deschis cu Biserica, chiar dacă unii reprezentanți ai acesteia au demonstrat o mai mare elasticitate mentală. Biserica în cele din urmă a condamnat ca eretică teoria lui Copernic descurajându-l pe Galilei în a o sprijini și a împiedicat răspândirea lucrării *Dialogo sui massimi sistemi*; papa Urban al VII-lea a cerut Inchiziției să demareze un proces care s-a încheiat cu o sentință de condamnare în care Galilei a fost catalogat ca eretic și propagator de teorii și doctrine false, contrare învățăturilor sacre și Sfintelor Scripturi. Situația a determinat pentru o vreme o formă de teamă din partea oamenilor de știință în a-și face cunoscute propriile teorii și descoperiri, iar în textul condamnării Biserica cerea tuturor, nu numai lui Galilei, să se abțină de la comiterea a ceea ce era definit ca fiind „delicte”. A trebuit să treacă multă vreme, până în 31 octombrie 1992, în timpul pontificatului lui Ioan Paul al II-lea, când a fost definitiv reabilitat Galileo Galilei de Biserica Catolică, prin ștergerea definitivă a condamnării pronunțate în 22 iunie 1633 de Sfântul Oficiu, condus la acea vreme de cardinalul Belarmin.

Contextul cultural bolognez nu era de altfel lipsit de importanță, dimpotrivă acesta se caracteriza prin prezența unei solide comunități științifice și prin deschiderea față de influențe novatoare, în special cu începere din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin asimilarea bazelor geometriei analitice carteziene și a analizei infinitezimale leibniziene, precum și prin dezvoltarea științei medicale, în special datorită activității lui Malpighi (1628-1694). Consolidarea mediului științific s-a datorat contactului dintre Galilei și Cesare Marsigli (1592-1633), unchiul lui Luigi Ferdinando Marsigli.

Nașterea nobilului militar într-un mediu cultural vivace a reprezentat punctul de plecare pentru interesele sale de mai târziu, nu numai sub aspectul curiozității pentru sectorul științelor ci și pentru alte domenii. Această amplificare a intereselor sale culturale spre alte domenii ale științei a fost însoțită curând de lărgirea orizonturilor în sens fizic, prin numeroasele călătorii și țări pe care le-a vizitat Marsigli, din necesități legate la un moment dat de cariera sa militară, care a reprezentat partea esențială, chiar dacă nu singura, a vocației sale.

Marsigli a știut să se facă apreciat la Curtea din Viena ca urmare a capacităților sale de analiză a teritoriului și a morfologiei acestuia, în calitate de cartograf precum și pentru intuițiile tactice de care a dat dovadă. Aceasta i-a permis să-și construiască o excelentă carieră, marcată de succese, cel puțin puțin până la blocajul adus de cazul Breisach. Înainte de aceasta, se poate susține că interesele sale pe plan cultural și științific, de care a fost animat de timpuriu, i-au adus stima celor de la Curtea imperială, abilitățile sale de geograf și cartograf permițându-i să îmbine știința cu cariera militară. Unii autori precum Longhena au susținut că Marsigli ar putea fi considerat un naturalist, ceea ce este cu atât mai laudabil în condițiile în care nu avea o pregătire solidă, formată prin intermediul unor studii academice sistematice. Relațiile interculturale pe care le-a avut au contribuit de altfel, la formația sa intelectuală.

Un alt context cultural de care ne ocupăm, în cel de al doilea capitol al lucrării, este reprezentat de Roma papală și de curțile aristocratice legate de aceasta, un mediu în care cele întâmplate cu Galilei a avut ecou. Aici, începând din 1681, Marsigli a avut posibilitatea de a se relaționa cu papa de atunci, Inocențiu al XI-lea și cu cardinalii apropiați pontifului, dar să și dialogheze cu intelectualii mai de frunte și să frecventeze Academia Regală. Prezentăm, astfel, contextul cultural din Roma epocii, cu formarea unor academii publice și a unor săli de reuniuni private, în care se abordau diferite teme, inclusiv din perspectivă teologică și religioasă. Ca urmare a numeroaselor și solidelor prietenii, o adevărată rețea pe care a întreținut-o și la Milano, Marsigli a reușit să fie introdus la Curtea vieneză.

Acest capitol prezintă, în continuare, perioada în care nobilul erudit a început să frecventeze Curtea împăratului Leopold I, ajungând la Viena în 1682 și oprindu-se aici, într-un stat absolutist bazat pe doi stâlpi de susținere: aparatul birocratic caracterizat printr-o netă centralizare și administrația militară prin care se urmărea întărirea puterii imperiului atât pe plan intern cât și în relațiile cu alte state.

Partea referitoare la absolutism își propune să illustreze, din punct de vedere economico-social între altele, tranziția de la fragmentarea feudală la guvernarea unitară și centralizată, puternic birocratizată. Din punct de vedere strict economic, Statul absolutist, precum în regimurile totalitare de mai târziu, asumă un rol de

protagonist și de intervenție în economie și desfășoară în același timp o politică ce favorizează într-un anumit fel națiunea, de protejare a producției interne prin intermediul taxelor vamale sau prin altă formă de protecționism și prin restricții față de produsele provenite din alte țări. Astfel, piața era închisă în raport cu exteriorul și puternic controlată de stat, în ideea că astfel se putea garanta o mai mare dezvoltare economică și industrială în interiorul Imperiului, și totuși această soluție era expresia unei mentalități bazată pe dorința de ține sub control întreg fluxul de relații comerciale. Statul însuși era cel care verifica, supraveghea și coordona producția, nedând posibilitatea pieței să atingă prin sine însăși punctul de echilibru, așadar un stat dirijist și intervenționist.

În continuare lucrarea propune o încadrare istorică ce ținea seamă de schimbările de succesiune la tron. Este ilustrat, astfel, profilul Curții și rolul jucat în interiorul său de partidul de orientare militară. Acesta din urmă a atins apogeul datorită lui Montecucoli (1609-80) și Eugenio di Savoia (1663-1736), fiind o realitate prezentă și anterior care va deveni tot mai evidentă ca urmare a rolului jucat de cele două personalități. Diferiți „italieni” au colaborat în epocă cu Imperiul, demonstrând considerație pentru sistemul monarhic și pentru Kaiser și politica sa de centralizare. Între aceștia poate fi menționat Giorgio Basta (1544-1607), care a reușit să cucerească Transilvania în 1604 aducând-o în starea unui stat vasal al Imperiului, sfârșind prin adoptarea unei politici puternic represive, de teroare. În acest sens, am evidențiat felul în care din aceasta a izbucnit o revoltă în spațiul transilvănean și în alte teritorii maghiare, condusă de István Bocskai (1557-1606).

Am pus accentul pe afirmarea elementului italian în armata habsburgică, în care exponenții acestei națiuni au ajuns să dețină funcții prestigioase și poziții de comandă în serviciul Imperiului. Astfel, Marsigli, ca și Montecucoli, au putut să joace un rol de prim plan în opțiunile militare și strategice ale Imperiului, amândoi fiind convinși că pentru a garanta ordinea internă și stabilitatea, la fel ca în politica externă, trebuie aplicate unele norme juridice și reguli care trebuiau acceptate și de populațiile vecine, luând în considerare de altfel, dacă era necesar, eventualitatea de a se recurge la intervenții militare în vederea menținerii *status quo*-lui.

Din punct de vedere politic, s-a considerat necesar, chiar cu atribuirea unor drepturi sau prerogative în favoarea claselor conducătoare, să se limiteze ambițiile personale astfel încât să fie menținută puterea în mâinile monarhului, care se folosea de un aparat birocratic precum și de brațul militar și, pentru anumite aspecte, de colaborarea cu Biserica, în special cu cea catolică, suveranul având de altfel dreptul de *ius patronatus* în baza căruia episcopii trebuiau să fie aleși de împărat, iar în unele localități pe baza prezentării a trei candidaturi (ternar). Raporturile cu Sfântul Scaun au

fost gestionate de altfel prin intermediul unui traseu aparte. A fost răspândită ideea, susținută între alții și de Montecucoli, că elementul religios este important nu numai din punct de vedere cultural ci și ca un sprijin pentru stabilirea și respectarea unor reguli, deci ca o contribuție la menținerea ordinii sociale.

Inspirându-se din aceste orientări și alăturând conceptului de „prudență” în plan politic pe acela de „bună guvernare”, chiar de partenalism, într-un anumit sens, Marsigli a încercat să aplice coordonatele hermeneutice prezentate mai sus la gestionarea teritoriilor și la planificarea structurală a frontierelor. În viziunea nobilului Marsigli, suveranul absolut a asumat o poziție de garant și protector față de supușii care, într-un fel i-au delegat lui această funcție iar ei, concomitent, s-au pus la dispoziția Imperiului. Ajunși la acest punct, vom începe să facem loc în capitolul pe care îl prezentăm problemei transilvane, tratată și de Montecucoli, în condițiile în care era de vorba de un principat înzestrat cu o anumită autonomie, chiar dacă vasal turcilor și plătitor al unui tribut în favoarea Sublimei Porți. În teritoriul acestei regiuni locuiau un număr consistent de maghiari și secui, alături de armeni și sași. Guvernul transilvănean, într-o optică politică diferită, gestiona aproape autonom provincia, caracterizată prin ceea ce astăzi s-ar defini drept multiculturalism etnic și religios.

Marsigli era profund convins de necesitatea legăturii dintre Stat, înțeles ca guvernare politică, aparatul administrativ și birocratic și structura militară, în ideea că acesta trebuie să fie înzestrat cu instituții valabile și condus de un ansamblu de norme, care avea nevoie în același timp de o armată puternică și organizată pentru apărarea teritoriului și protejarea sa de eventualele tulburări interne, mai ales dacă acestea erau provocate de nobilime. Menționăm că Marsigli s-a născut la Bologna care atunci făcea parte din Statul Papal, în timp ce fratele său Anton Felice (1651-cca.1710) deținea funcția de episcop de Perugia, motiv pentru care nu putea să nu țină seama de importanța religiei ca parte integrantă a teritoriului, a culturii și tradiției, convins fiind în același timp că și asupra acesteia trebuia să se exercite controlul puterii imperiale.

În ceea ce privește componenta italiană, potrivit surselor de încredere integrate în textul lucrării, aceasta era considerată drept influențabilă și adaptabilă, pentru că provenea din alte state și nu avea legături politice sau interese față de nobilimea locală care era ținută sub control. Astfel se explică de ce fidelitatea și loialitatea demonstrată de aceasta la adresa împăratului era răsplătită prin acordarea unor funcții și roluri de comandă sau, în orice caz, de o anumită importanță, motiv pentru care „italienii” în realitate se conformau liniei politice trasate de kaiser.

Abordarea acestui capitol a fost concepută astfel încât să illustreze legătura și influențele exercitate asupra lui Marsigli în contextul istoric al acelei epoci, pentru a explica evoluția culturală a gândirii și operei sale, precum și pentru a ilustra motivele

care stau la baza copioasei producții documentare pe care a dat-o la iveală. În acest sens, este semnificativă gândirea nobilului militar, exprimată în *Relazione dello Stato dell'Impero Romano Germanico*, unde scria că acest stat a ajuns la crepuscul pentru că în interiorul său se dezlănțuise o mare putere, aceea a aristocrației, care limita acțiunile kaiserului și atribuțiile sale deliberative și decizionale. Consecințele se manifestau, de altfel, din cauza luptei pentru instituții și pentru putere, în încercarea de a slăbi structura centrală ce susținea Imperiul, creînd o serie de situații pe cât de dificile pe atât de problematice.

Caracterul poliedric al figurii lui Marsigli se regăsește și în latura militară a personalității sale, un domeniu în care a formulat reflecții politice și strategice originale și a propus diferite proiecte. Pentru a ilustra gândirea economică a nobilului bolognez, am considerat necesar să ne referim și la școala mercantilistă austriacă și la modelul de piață în vigoare atunci, puternic susținut de la nivel central. De o atenție aparte se bucura dezvoltarea comerțului intern, așa cum rezultă din aplicarea unei serii de măsuri restrictive și de taxe vamale pentru mărfurile venite din afară. Marsigli însuși avertiza asupra faptului că aspectul politic, militar și cel economic trebuie să colaboreze strâns între ele, astfel în lucrări precum *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699-1701)* regăsim considerații pe teme economice.

Din punct de vedere militar, Marsigli s-a angajat cu convingere în căutarea unor soluții care să ducă la militarizarea și germanizarea Ungariei, pentru a calma războaiele și a putea readuce această regiune sub stăpânire habsburgică. În același timp, nu poate fi trecut sub tăcere importanța acordată de nobilul erudit poziției strategice a acestui teritoriu, ca urmare a vecinătății sale cu fluviul Dunărea, deținător al unui bogat potențial economic și comercial. Potrivit gândirii lui Marsigli, domeniul militar și cele conomic se intersectau astfel încât recentele cuceriri teritoriale ale Imperiului habsburgic erau de natură să contribuie nu numai la expansiunea acestuia și la fortificarea sa în plan economic, dând astfel împăratului posibilitatea să controleze traficul comercial în relația cu turcii și cu venețienii.

În lucrarea *Discorso generale sopra del traffico*, scrisă în anul 1669, nobilul militar a propus un proiect privind realizarea unui sistem comercial intern, conectat și cu alte state, care să ducă la creșterea și îmbunătățirea traficului de mărfuri în favoarea supușilor, care să aducă totodată noi încasări pentru Coroană, în planul fiscalității. În acest sens, apărea necesară nu numai delimitarea frontierelor cu teritoriilor vecine, ci și identificarea căilor de comunicații pe uscat și pe apă care să cpmstituie canale de referință pentru transporturi și schimburile comerciale. S-a conceput, astfel, crearea unor rețele pentru comercializarea produselor locale prin intermediul unor porturi ale

peninsulei italice, precum Veneția și Ancona, valorizând în același timp importanța fluviului Dunărea, pentru care erau necesare lucrări pe partea tehnică, precum adaptarea unor poduri și diguri. Nobilul bolognez, în urma unor studii aprofundate, a stabilit ce materii prime să fie importate și din ce țări, cu o evaluare extinsă în multe aspecte și cât mai completă posibil. Creșterea fuxului de bani încasați de erariul public era perceput pe de o parte ca un obiectiv de atins, iar pe de alta ca un avantaj în sensul unei eventuale posibilități de reinvestire în alte sectoare, cum ar fi cel militar, de cea mai mare importanță pentru apărarea teritoriului și menținerea ordinii. În interiorul capitolului asupra căruia ne-am oprit, am citat lucrările și producția documentară pe care ni le-a lăsat, cu scopul de ilustra între altele modul de elaborare a operei marsigliene, prin intermediul unor citate și a unor pasaje mai relevante.

Capitolul al treilea este dedicat cu precădere descrierii trăsăturilor principale ale situației din Transilvania și istoriei sale între secolele XVI-XVII. Se prezintă un excurs al istoriei acestei țări, începând de la originile sale, cu sublinierea caracterului de leagăn al civilizației geto-dacice și punct de întâlnire dintre civilizația romană și elementul dac, pe baza surselor consultate. Am continuat cu descrierea cadrului politic al Transilvaniei, obiect a numeroase stăpâniri străine mai ales în perioada 1541-1699, și am evidențiat cele mai semnificative evenimente istorice, între care pacea de la Spira (Speyer), între cele două regate maghiare, Ungaria regală și Ungaria răsăriteană, în care principele transilvănean din acel timp Ioan Sigismund fost recunoscut cu titlul de rege al Ungariei. În acest context revenim asupra descrierii problemei preferitoare la raporturile dintre Transilvania și Imperiul otoman, cu accent pe revolta împotriva turcilor condusă de Mihai Viteazul care, în perioada 1596-1598, a făcut incursiuni la sud de Dunăre. Prin unirea principatelor Transilvania, Valahia și Moldova, acesta urmărea obiectivul ambițios de a unifica teritoriile românești împotriva Sublimei Porți, într-un efort comun deosebit de semnificativ, pentru care am evidențiat scopul și prestigiul acestei realizări. Efortul depus pentru realizarea acestui obiectiv va fi apoi amintit ca unul eroic de-a lungul secolelor succesive, aducând faimă și importanță figurii domnitorului român, dar echilibrul atins a fost destinat să nu dureze deoarece în Moldova și Transilvania, prin intervenția Poloniei și a Imperiului turc, au ajuns la tron principii aserviți acestuia din urmă, fapt care l-a adus pe Mihai Viteazul într-o izolare progresivă, chiar și față de forțele care l-au ajutat și în cele din urmă într-o situație extrem de critică terminată prin asasinarea domnitorului român la Câmpia Turzii, în 1601. Cu toate acestea, ca urmare a măsurilor pe care le-a luat și care prevedeau egalitatea românilor în relația cu alte popoare, a devenit un simbol național al acestui popor.

Partea referitoare la istoria Principatului Transilvaniei în secolul XVII ilustrează contextul relațiilor politice internaționale. În realitate, ideea de a controla acest stat în virtutea poziției strategice pe care o deținea, a fost un obiectiv atât pentru Imperiul habsburgic cât și pentru Imperiul otoman, situație care în primul sfert al secolului XVII a dus la o alianță a Transilvaniei cu Imperiul otoman, folosindu-se de rivalitățile dintre acesta și Imperiul habsburgic, cu scopul de a îndepărta trupele austriece din Transilvania. Ținând seama de evoluțiile politice, am scos în evidență cum sub stăpânire otomană Transilvania și-a menținut o anumită formă de autonomie, chiar dacă formal a trebuit să plătească periodic tribut Sublimei Porți. Parcurgând diferitele etape, am indicat evenimentele cele mai relevante care au marcat înfrângerea Imperiului otoman, între care bătălia de la Zator din 1667, care a făcut posibilă celebra pace de la Karlowitz, între ai cărei semnatari este menționat și Leopold I de Habsburg. Începând din 1699, Transilvania a fost supusă Imperiului habsburgic, pe baza primei Diplome leopoldine, care asigura egalitatea preoților greco-catolici cu cei ai altor confesiuni recepte, asigurându-le totodată scutirea de taxe și garanția de a-și păstra casele parohiale și bunurile, pe lângă scutirea de sarcini iobăgești, închisoare, persecuție sau expulzare și respectiv posibilitatea de a nu fi îndepărtați din parohiile în care funcționau.

Urmează descrierea ocupării Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu evidențierea modului în care Imperiul habsburgic a înțeles să transforme această regiune într-o provincie proprie punând-o sub autoritatea directă a Curții vieneze. Pentru a evita acte de rebeliune care puteau duce la o revenire sub stăpânirea Imperiului otoman, politica de supunere a provinciei trebuia să se menină prudentă, nu excesiv de opresivă. În altă ordine de idei, conținutul primei Diplome leopoldine, inspirat din logica lui *timor et amor*, alături de restricții și limitări, astfel dacă pe de o parte erau în mod expres recunoscute națiunile maghiară, săsească și secuiască, mai puțin cea română, iar dacă au fost recunoscute confesiunile religioase catolică, luterană, calvină și unitariană, fără cea ortodoxă care era tolerată, pe de altă parte era proclamată în mod formal subordonarea Transilvaniei față de Austria. Dependenta de Viena comporta un control din partea guvernatorului și a cancelariei imperiale, care impunea la putere oamenii săi, chiar dacă pentru poporul român situația era mai ușor de suportat decât dominația nobilimii maghiare. În teritoriul nou cucerit au apărut, totodată, fenomene de rezistență datorate politicii Habsburgilor care se dovedea a fi extrem de exigentă, în anumite privințe opresivă sub aspect politic, economic și religios. Viena a hotărât staționarea unei armate în Transilvania, în vederea identificării și reprimării eventualelor forme de opoziție, așa cum funcționarii austrieci în calitate de

funcționari guvernamentali și de cancelari aveau datoria să împiedice nesupunerea facțiunilor antihabsburgice.

După prezentarea situației generale a Transilvaniei, capitolul al treilea se oprește asupra relației lui Marsigli cu această provincie.

Teritoriul transilvan a reprezentat pentru nobilul bolognez ocazia de a aprofunda diferite aspecte, de la cele geo-morfologice la cele istorice, locale, lingvistice și geografice, cu interes care în mod sigur nu avea legătură numai cu rolul său militar, ci intersecta diferite domenii ale științei și îi permitea să traseze un cadru care, fără pretenții de exhaustivitate, îi apăruse ca fiind complet. Am dedicat o privire specială figurii părintelui iezuit Antonio Possevino (1533-1611), care a scris o lucrare despre Transilvania în cinci cărți, în care sunt reproduse informații interesante despre acest teritoriu. Am pus, parțial, această lucrare, într-o relație comparativă cu cea lui Marsigli mai sus citată, *Descrittione*, care are drept punct comun prezentarea Transilvaniei din mai multe perspective, începând cu hotarele sale care apar în opera nobilului polonez mai analitice și mai precise, unind descrierea geografică cu evaluarea rolului politic al regiunii.

Pe lângă problema referitoare la datarea exactă a lucrării *Descrittione* și nașterii sale, am menționat și alte documente referitoare la Transilvania, corelându-le cu diferite citări pentru a-l face pe autor să vorbească în mod direct despre ceea ce ochii săi au putut să perceapă din întâlnirea cu această regiune, intrând astfel în *medias res*.

Lucrarea s-a focalizat pe ideea că lui Marsigli despre Dacia, în sensul redescoperirii latinătății originilor. Lucrarea nobilului bolognez se bazează în principal pe experiența personală, chiar dacă el se străduia să găsească unele surse pentru o exegeză mai completă sau pentru a face un excurs istoric. Transilvania este, astfel, descrisă într-o manieră minuțioasă, ceea ce nu se poate spune despre alte teritorii, precum Moldova, regiune cu care Marsigli nu a avut relații directe dar care fiind legată de celelalte Principate, din dorința de a fi complet, i-a suscitat un viu interes, în timp ce cu Valahia Marsigli a întreținut un raport ce poate fi definit ca fiind intermitent.

Am dorit să completăm cercetarea aferentă acestei lucrări cu analiza relațiilor avute de Marsigli cu Valahia și Moldova, în ideea de a trasa un cadru pe cât posibil exhaustiv, luând în considerare ideea dezvoltată sub Mihai Viteazul de unire a diferitelor „națiuni”, care l-a inspirat atât de mult pe nobilul bolognez. Am menționat, de altfel, relațiile avute cu Cantacuzino în formă epistolară (1639-1716), acesta fiind recunoscut drept exponent al umanismului românesc, cu cunoștințe în diferite domenii precum istoria și geografia. Capitolul se încheie cu revenirea la problema Breisach și asupra impactului pe care binecunoscutele întâmplări l-au avut asupra carierei precum și a sufletului nobilului erudit bolognez.

În finalul lucrării, sunt plasate anexele documentare prin care, după cum am anticipat, am încercat să completăm și să aprofundăm cercetarea și să-i dăm în același timp cititorului posibilitatea unui contact direct și viu cu caligrafia unuia dintre protagoniștii acestei lucrări, nobilul erudit bolognez Luigi Ferdinando Marsigli.

-- Surse și bibliografie --

Surse manuscrise consultate:

Biblioteca Universitară Bologna (BUB) - Fondul Marsigli

-- Ms. 3, *Diverse figure di fonghi raccolti nella Croazia in tempo, che si mettevano in quella i limiti, da riscontrarsi col tomo della Storia dei Fonghi.*

-- Ms. 4, *Miscellanea rerum naturalium.*

-- Ms. 5, *Piante di fortezze, forti, assedi, ponti, accampamenti e proposizioni fatte all'Imperatore Leopoldo nelle guerre dell'Ungharia e dell'Impero dal Generale Co. Ludovico Ferdinando Marsili.*

-- Ms. 6, *Co. Aloysii Ferdinandi Marsili. Diaria geographica in itinere limitaneo , cum antiquitatibus Romanis circa Danubium.*

- c. 1, *Mappa geographica antiquitatum romanarum militarium.*

- c. 3, *Mappa della Tracia, Missie, Dacie, Pannonie. Provincie dell'Impero Romano, e con le strade da quello erette, ponti, forti e castramentationi per comodamente con gli eserciti scorrerle non meno che tenerle in vassallaggio.*

- c. 47, *Pars Valachiae.*

-- Ms. 7, *L. F. Marsili, Nova Fungorum Collectio.*

-- Ms. 9, *Co. Aloysii Ferdinandi Marsili, Observationes astronomicae in castris factae cum selenographia lunae.*

-- Ms. 14, *Liber in quo musci varii, arboribus, lignis, lapidibus, passim decerpti ad collecti, in natura, exhibentur.*

-- Ms. 15, *La popolazione di Transilvania composta di varie nazioni di diverse lingue, religioni, usi e vestiti.*

-- Ms. 16, *Acta pacis Carlowicensis.*

- II. *Lettere dell'Ing. Morandi Visconti, che il co. Marsili mandò nei confini di Valacchia (17 marzo e 22 giugno 1701).*

-- Ms. 17, *Co. Aloysii Ferdinandi Marsili, Specimen historiae naturalis fungorum.*

-- Ms 19, *Co. Aloysii Ferdinandi Marsili. Epitome historicum regni Hungariae, sive prodromos et introductio ad acta executionis pacis Carlowicensis.*

-- Ms. 23, *Osservazioni naturali sopra varie miniere fatte dal generale Co. Marsili e sopra il lago di Costanza.*

-- Ms. 24, *Raccolta di 122 mappe di osservazioni militari ed erudite fatte dal Generale Marsili per i limiti dei due Impero, che si stendono per la vera Ungharia e per regni*

adiacenti, e che si dovranno riscontrare colle Mappe poste in netto potendo essere in queste notizie ommesse in quelli.

- c. 64, *Mappa della Dacia;*

- c. 69, *Notitie havute dal Principe di Walachia del Bugiak;*

- c. 123, *Nomi de' monti che cingono la Transilvania.*

-- Ms. 28, *Notizie geografiche e genealogiche dell'Ungaria raccolte dal Generale Co. Marsili.*

-- Mss. 31-37, *Marsili Co. Aloysii Ferdinandi, Danubius Pannonico- Mysicus observationis geographicae, astronomicae, hydrographicae, historicis et physicis perlustratus, mappis topographicis ornatus, et in sex tomos digestus.*

-- Ms. 38, *Mappe del corso di vari fiumi dell'Ungaria, Moravia, Brisgovia fatte dal Generale Marsili, particolarmente del fiume Savo da Zagabria sino a Mitrovitz.*

-- Ms. 48, *Marsili Co. Aloysii Ferd., Mappae Geographicae variarum regionum Transdanubialium mss. pro linea liminum.*

- c. 38, *Mappa della Walacchia fatta da me per le relationi di guide prima d'entrare con l'armata Cesarea in essa;*

- c. 39, *Mappa di Walachia da me fatta con le marchie dell'esercito e con altri miei particolari viaggi per essa;*

- c. 40, *Mappa di Walachia, da me fatta con le marchie dell'Esercito e con altri miei particolari viaggi per essa;*

- c. 41, *Mappa della Moldavia, da me composta su li confini della medema secondo la delineazione mandatami in Walachia, che è fatta da un Turco pratico d'esso;*

- c. 42, *Mappa della Moldavia, nella quale si veddono le marchie de'Tartari e Turchi per andare a Kaminicz, e si là alli danni della Polonia;*

- c. 46; *Particula Moldaviae.*

-- Ms. 50, *Aloysii Ferdinandi Co. Marsili, Mappae Cisdanubiales.*

- c. 2, *Mappa limitanea ad usum pacis inter Imperia;*

- c. 3, *Mappa delle Pannonie, Dacie, Misie, Tracia, che mostra la linea delli Monti, ò Cattena Mundi, e come sono ordinariamente da essa cinte, e con il proietto d'una noua divisione, e denuminazione delle suddette, che però non è ancora da me stabilito;*

- c. 36, *Carta che mostra l'assoluto dominio che tiene Belgrado della Servia tutta e delle strade di Bosnia, Albania e Bulgaria.*

-- Ms. 52, *Manuscritti diversi in supplimento al tomo primo con un complesso di osservazioni de'costumi de'Turchi e negoziato fra il Papa e i Veneziani. Vol. II.*

- *Relazione a Sua Maestà Cesarea dell'Italia e de' suoi Principi, cc. 672r-690r.*

-- Ms. 53, *Progetto originale per fortificare il fiume Rab.*

- *Relazione a sua Maestà Cesarea dell'Alsazia occupata dalla Francia, cc. 80r-150r.*

-- Ms. 54, *Manuscritti diversi toccanti la seconda spedizione a Roma e maneggio per D. Livio Odescalchi con scritture naturali e militari. Vol. IV.*

- *Breve racconto a Sua Maestà Cesarea della posizione delle sue frontiere contra l'Impero Ottomano*, cc. 216r-227r;
- *Tre lettere autogr. Del Co. Ckhinsky al Co. Marsili (apr. 1690)*, cc. 228-233.
- *Progetto a Sua Maestà Cesarea per porre i limiti delle sue conquiste nella Schiavonia e Croazia*, cc. 235r-248v.
- *Relazione a Sua Maestà Cesarea del tratto litorale che possiede e de' porti reali che vi potrebbe fare*, cc. 262r-271r.
- c., 292;
- c., 526.
- *Relazione militare sulla Transilvania*, cc. 619r-640v;
- c. 634v.
- c. 636v.
- Ms. 57, *Manuscritti diversi toccanti lo studio naturale di operazioni militari del 1693 al 1699. Vol. VII.*
- *Introdutione della linea geografica di commercio fra l'Asia ed Europa per l'Ongaria*, cc. 1-27, part. cc. 1r-1v;
- *Introdutione della pastura dell'Europa ed Asia e della monarchia Austriaca e Germana*, cc. 31r-34r.
- *Catalogo dei Principi della Walacchia*, cc. 191-201;
- Ms. 58, *Diversi progetti di pace fra li due imperi Cesareo ed Ottomano et alleati cristiani ed il trattato di Carloviz e varie lettere. Vol. VIII. Titolo interno: Scritture e progetti fattisi dal Conte Marsigli nell'anno 1698 in Vienna per preparare le istruzioni della pace; ed atti e proposizioni fattesi nell'istesso congresso di Carlovitz.*
- *Descrizione geografica delle frontiere della sacra lega contra l'imperio Ottomano e Progetto generale sopra i confini da stabilirsi alla medesima pace nella pace, con altro particolare su quei d'ambidue gl'imperii ad uso de' futuri trattati di pace*, cc. 11-34;
- *Alla Sacra Cesarea Real Maestà dell'Augustissimo Padrone. Progetto del possibile commercio fra ambedue gli Imperii diviso in tre parti: nella prima si tratta della sua erezione per le strade d'aqua, nella seconda per le strade di terra, nella terza delli capitoli correlativi da stabilirsi nella prossima pace fra gli Imperi medesimi Cesareo ed Ottomano, con una pendice delle gelosie che nascere potranno in vari Principi. Da Luigi Ferdinando Conte Marsigli presentato*, cc. 35r-62r;
- *Informatione al Conte Kinski di tutto quel tratto che lungo il fiume Unna confina con l'Imp. Ottomano, alli 30 d'aprile 1698*, cc. 71-73.
- *Progetto al Co. Kinski nel 1698 per fortificare con nuove erezioni e ristoramento di piazze le conquiste di S. M. C.*, cc. 160-168.
- Ms. 59, *Relazioni dei confini cisdanubiali spedite a S. M. Cesarea fra l'anno 1699 e parte del 1700. Vol. IX.*
- cc.159v-160r.
- Ms. 61, *Mappe geografiche attinenti alli stabiliti confini. Vol. XI.*

- fascicolo V, *Co. Ludovici Ferd. Marsili schaedae geographicae ad regnum Hungaricum et ad limites inter utrumque imperium facendo pertinentes.*
- *Nomina Montium et Sylvarum;*
- fascicolo XI, ff. 60-68;
- fascicolo XII, *Nomina flumina.*
- Ms. 62, *Plenipotenza ed istruzione Cesarea per la commissione dei confini con i rescritti pure Cesarei riportati nel stabilimento de' medesimi. Vol. XII. (26 genn. 1699-20 genn. 1701).*
- c. 23r;
- cc. 24r-32r.
- Ms. 64, *Lettere del consiglio di guerra ricevute nella divisione de' confini di Transilvania. Vol. XIV, fasc. 3, Epistolae a gubernio Transylvaniae, illette Diversibus Magnatibus et Nobilus Transylvaniae, cc. 137-150.*
- Ms. 70, *L. F. Marsili. Miscellanea per la commissione dei Confini.*
- fasc. 10, *Epitome della ribellione dell'Ungheria. Con annesso il Prodromo del Protocollo de' moderni confini Cesarei Ottomanici, c. 6v.*
- fasc. 13, *Lettere ricevute dal Co. Luigi Ferdinando Gen. Marsili in marzo 1701 e seguenti dalla Porta di Transilvania al Campo di Ferdinando e sono scritte di Caransebes da Gio. Benedetto Cavazzi dalli 10 marzo alli 10 agosto 1701.*
- Ms. 82, *L. M. Marsili, Miscellanea. Vol. II, n. 88.*
- Ms. 84, *Opuscoli diversi, vol. II, Fasc. A, Osservazioni diverse erudite, fatte a Parigi e Montpellier dal Gen. Marsili nell'anno 1706.*
- Ms. 88, *L. F. Marsili. Miscellanea rerum naturalium. Vol. II.*
- fascicolo E, *Osservazioni delle miniere di gesso a Polenta, territorio di Bertinoro, Casalbuono, territorio di Meldola, ed altre miniere di solfo lungo il fiume Savio nei territori di Cesena e Sarsina. Dosar nr. 2 a fost publicat de către Tino Lipparini, Storia naturali de' Gessi e Solfi delle Miniere di Romagna, in Scritti inediti di L. F. Marsili, pp. 189-211;*
- fascicolo F, *Miscellanea di materie geografiche e d'osservazioni intorno a' fossili e d'altre cose naturali.*
- manuscris autograf inedit și necatalogat, referitor la minele de la *Naibagna e Salsubagna*, cc. 1-2.
- hartă inedită despre minele de la *Naibagna e Salsubagna.*
- fascicolo F, c. 4, hartă despre mina de sare de la *Sofalua*, atașat al *Discorso sulla miniera del sale in Transilvania e del fonte igneo in detta provincia (1690).*
- Ms. 90, *Schedae pro structura Orbis Terraquei.*
- Ms. 97, *Memorie della Storia del Mare. Vol. I.*
- Ms. 96, *Schedae Historicae.*

- Ms. 98, *Memorie sopra il Saggio della storia naturale del Mare del Generale Co. Marsili. Vol.II.*
- Ms. 103, *L. F. Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum in Commissione limitata collecta.*
- *Pauli Ritter, Responsio ad postulata a Co. Ludovico Ferd. Marsili de regno Dalmatiae et Croatiae. Dresnik, 25 sept. 1699, cc. 27-34;*
- *Croatiae erudita descriptio, cc. 35-46;*
- *Ziriniana prosapiae arbor genealogica, cc. 47-51;*
- *Dissertatio de regno Croatiae, cc. 128-131.*
- *Stemmatografia Zriniorum Mavortiae familiae, cc. 277-232;*
- *Notitia Transylvaniae, cc. 323-330.*
- Ms. 108, *Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico. Libri Quattordici, cogli alberi genealogici de' loro principi antichi e carte geografiche colle divisioni che alcune provincie hanno in comitati, cadiliki o siano giudicature. Opera del [...],*
- *Prefazione, cc. 4r-5v.*
- *Della Dacia Mediterranea, o sia Transilvania. Libro secondo, cc. 17r-35v;*
- *Libro quinto. Ragguaglio a Sua Ces(area) Real Maestà della conferenza per suo ordine avuta dall'autore con Seremet General del Kzar di Moscovia ed occasionalmente dello stato de' Tartari europei, con un albero genealogico de' loro Kaam, della lettera, in ultimo scritta all'Eccell.(enza) del Sig. Conte Kinski concernente i medesimi affari. Del (...). cc. 57r-58v.*
- *Della Wallachia: prima parte della Dacia Transalpina. Libro terzo, cc. 36r-47r;*
- *Della Moldavia: seconda parte della Dacia Transalpina. Libro quarto, cc. 48r-55v.*
- Ms. 117, *Primo abbozzo del Compendio storico dell'Ungaria, per servire d'introduzione al trattato Acta executionis pacis fatto dal Generale Co. Marsili, cc. 99-101.*
- Ms. 140, *Due lettere scritte del sig. Co. Luigi da Parigi, una sotto li 18 gennaio, e l'altra sotto li 15 febbraio 1706, che mostrano gl'onori ricevuti in quella Corte, e la dichiarazione della sua innocenza fattasi da quel Monarca in ordine alla resa di Brisacco, per cui fu ingiustamente degradato.*
- Ms.142, *Rogito della dichiarazione di nullità del giuramento estorto dal sig. Gen. Marsilli in Bregenz, impresso in diverse lingue, con tutti gli attestati di quelli che consignorono questo alle diverse poste per farlo pervenire alla Corte di Vienna.*
- Rotulo 23, *Mappa del Regno di Croazia. Fu commessa dall'Imp. Leopoldo nel tempo che si facevano li limiti.*
- Rotulo 24, *Tabula Chorographica Armenica.*

L. F. Marsigli - lucrari publicate:

-- *Osservazioni intorno al Bosforo Tracio ovvero Canale di Costantinopoli, rappresentate in lettera alla Sacra Real Maestà di Cristina regina di Svezia*, Roma, Nicolò Angelo Tinassi, 1681.

-- *Bevanda asiatica brindata all'eminentissimo Bonvisi, nunzio apostolico appresso la maestà dell'Imperatore da Luigi Ferdinando Co. Marsigli, Vienna d'Austria*, appresso Gio. van Ghelen, 1685.

-- *Dissertazione epistolare del fosforo minerale o sia della pietra illuminabile Bolognese, a' sapienti ed eruditi signori collettori degli Acta Eruditorum di Lipsia scritta da Luigi Ferdinando conte Marsiglii ...*, A Lipsia, 1698.

-- *Aloysi Ferdinandi comit. Marsigli Danubialis operis Prodrumus, Ad Regiam Societatem Anglicanam*, [Norimbergae, apud Joann. Andreae Endteri filios, typis ac impensis auctoris], 1700.

-- *Dissertazione epistolare del fosforo minerale o sia della pietra illuminabile Bolognese: adiecta versione latina, iuxta exemplar Lipsiense, impressum ao. 1698, reproducta ed., melior & auctior*, S.1., 1702.

-- *Manifeste du comte de Marsigli, touchant l'affaire de Brisac*, [1702].

-- *Relatio eorum quae contigerunt Aloisio Ferdinando Marsiglio. Occasione deditionis Brisaci*, [1703].

-- *Informazione di Luigi Ferdinando Marsigli sopra quanto gli è accaduto nell'affare della resa di Brisacco*, [dopo il 1703].

-- *Repliques de Louis Ferdinand Cte Marsigli à l'escrit cy-joint de l'auteur anonyme, intitulé Vermeinte Unschuld Beeder H. Generalen Graffen von Arco und Marsigli wegen der allzugeschwinden Uebergaab der so wichtigen Vestung Alt-Breysach : innocence imaginaire : de messieurs les deux Generaux Comtes d'Arco, et Marsiglii, touchant la Reddition trop precipitée de l'importante Fortresse de Brisac*, [S.1.], 1705.

-- *Antwortliche Postillen, über und wider beygehende Schrifft des unbekanten Scribenten so betittlet wird Vermeinte Unschuld beider Herren Generalen Graffen von Arco und Marsiglii, wegen der allzugeschwind-geschehenen Uebergab der so wichtigen Vestung Alt-Breysach*, [S.1.], 1705.

-- *Postille responsive alla susseguente contro notata scrittura di autore anonimo di me Luigi Ferdinando Marsiglii*, 1705.

-- *Extrait d'une lettre écrite de Cassis, près de Marseille, le 18. de Decembre 1706 à Monsieur l'Abbé Bignon, par Monsieur le Comte Marsilli, touchant quelques branches de Corail qui ont fleuri*, «Supplement du Journal des Sçavans», febbraio 1707, pp. 59-66.

-- *Memoire envoyé de Marseille le 21. de Fevrier 1707 à Monsieur l'Abbé Bignon, par M. le Comte Marsilli, pour servir de confirmation à la découverte des fleurs du Corail, dont il a été parlé dans le Supplément du meme mois, page 59*, «Supplement du Journal des Sçavans», maggio 1707, pp. 193-8.

-- *Brieve storia in cui si narrano le cagioni della passata guerra fra lo imperadore e la Casa ottomana, e ciocche nell'assedio di Vienna, e per alcun tempo da poi a Turchi avvenne, composta da un turco ...*, In Bologna per Costantino Pisarri sotto le scuole, all'insegna di S. Michele, 1709.

-- *Brieve ristretto del saggio fisico intorno alla storia del mare scritta alla Regia Accademia delle Scienze di Parigi. Ora esposto in una lettera all'eccellentiss. signor Cristino Martinelli ...*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1711.

-- *Instrumentum donationis illustrissimi, & excellentissimi viri domini comitis Aloysii Ferdinandi De Marsillis favore illustrissimi et excelsi Senatus, et civitatis Bononiae in gratiam novae in eadem Scientiarum Institutiones*, [1712].

-- *Ludovici Ferdinandi Marsillii Dissertatio de generatione fungorum ad illustrissimum & reverendissimum praesulem Joannem Mariam Lancisium ... cui accedit ejusdem responsio una cum dissertatione de plinianae villae ruderibus atque Ostiensis litoris incremento*, Romae, ex officina typographica Francisci Gonzagae in via lata, 1714.

-- *Prodromus operis Danubialis ab Aloisio Ferdinando comite Marsili regiarum societatum Parisiensis, Londinensis, & Monspeliensis socio editi: et subscriptionis via orbi litterario propositi*, Amstelodami, apud Franciscum Changuyon, Hermannum Uytwer; Hagae Comitum, apud Petrum Gosse, Rutgert. Christ. Alberts, Petrum de Hondt, [1725].

-- *Histoire physique de la mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel. Par Louis Ferdinand comte de Marsilli, membre de l'Academie royale des sciences de Paris*, A Amsterdam, aux de'pens de la Compagnie, 1725.

-- *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus in sex tomus digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili ... Tomus primus [-sextus]*, Hagæ Comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami, apud Herm. Uytwerf & Franc. Changuion, 1726.

-- *Pesci che nascono nel Danubio e volatili che vivono lungo d'esso. Diligentemente delineati ed incisi in tavole 107*, In Bologna, nella stamperia di Lelio dalla Volpe impressore dell'Instituto delle Scienze, [1726].

-- 1724. *Die duodecima mensis Julii Donatio excell. suae d. co. Aloysii Ferdinandi Marsilli facta RR. patribus S. Dominici, rogitus F. Augustinii Ignatii Pedretti civis, & notarii colleg. Bononiae*, (Bononiae, ex Typographia Bononiensis Sancti Thomae Aquinatis, 1727).

-- *Strumento di una seconda donazione fatta dall'illustrissimo, & eccellentissimo signor generale conte Luigi Ferdinando Marsilij all'illustrissimo ... Senato di Bologna, a favore, e comodo dell'Instituto delle Scienze in essa citta eretto*, (In Bologna, per Costantino Pisarri sotto le scuole, 1727).

-- *Atti legali per la fondazione dell'Instituto delle Scienze, ed Arti liberali per memoria degli ordini ecclesiastici e secolari che compongono la citta di Bologna*, In Bologna, nella stamperia bolognese di San Tommaso d'Aquino, 1728.

-- *Stato militare dell'Impèrio Ottomanno, incremento e decremento del medesimo. Del signore conte di Marsigli dell'Academia reale delle scienze di Parigi, e di Monpelièri, e della Società reale di Londra, e fondatore dell'Instituto di Bologna. Opera ornata di tavole tagliate in rame. Parte prima [-seconda]*, In Haya, appresso Pietro Gosse, e Giovanni Neaulme, Pietro de Hondt, Adriano Moetjens; In Amsterdamo, appresso Herm. Uytwerf, Franc. Changuion, 1732.

-- *La Hongrie et le Danube ... : en XXXI cartes très fidelement gravées d'après les desseins originaux & les plans levez sur les lieux par l'auteur même ... Avec une préface sur l'excellence & l'usage de ses cartes*, par Mr. Bruzen de la Martinière, La Haye, 1741.

-- *Description du Danube, depuis la montagne de Kalenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la riviere Jantra dans la Bulgarie: contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et physiques; par Mr. le comte Louis Ferd. de Marsigli ... Traduite du latin. Tome premier[-sixieme], A La Haye, chez Jean Swart, 1744.*

-- *Memorie idrauliche a Benedetto XIII sulle acque stagnanti del Reno, in Raccolta di autori italiani che trattano del moto delle acque, VI, Bologna, tipografia di Francesco Cardinali, 1829, pp. 236-315.*

-- *Alcune lettere inedite del generale conte L. F. Marsigli al canonico L. Trionfetti per la fondazione dell'Istituto delle scienze di Bologna, (a cura di) G. G. Bianconi, Bologna, Tip. Sassi, 1849.*

-- *Autobiografia, (a cura di) E. Lovarini, Bologna, N. Zanichelli, 1930.*

-- *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili: raccolti e pubblicati nel 2. centenario dalla morte, Bologna, Zanichelli, 1930.*

-- *La schiavitù del generale Marsigli sotto I Tartari e I Turchi da lui stesso narrata, (a cura di) E. Lovarini, Bologna N. Zanichelli, 1931.*

-- *Ragguaglio della schiavitù, (a cura di) B. Basile, Roma-Salerno, 1996.*

-- *Bevanda asiatica: trattatello sul caffè, (a cura di) C. Mazzotta, Roma, Salerno, 1998.*

-- *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699-1701), (a cura di R.Gherardi), Modena, Mucchi, 2 voll., 1986.*

Dictionarul Biografic al Italienilor (DBI):

-- ASCARI T., s. v. *Bentivoglio, Carlo*, vol. VIII, 1966.

-- BALDINI U., s. v. *Borelli, Giovanni Alfonso*, vol. XII, 1971.

-- Id., s. v. *Magini, Giovanni Antonio*, vol. LXVII, 2006.

-- Id., s. v. *Manfredi, Eustachio*, vol. LXVIII, 2007.

-- BALESTRIERI G., s. v. *Cortesi, Alessandro*, vol. XIX, 1983.

-- BENZONI P., s. v. *Civran, Pietro*, vol. XXVI, Roma, 1982.

-- Id., s. v. *Carafa, Antonio*, vol. XIX, 1976.

-- BRIZZI G. P., s. v. *Caprara, Alberto*, vol. XIX, 1976.

-- Id., s. v. *Davia, Giovanni Antonio*, vol. XXXIII, 1987.

-- BRUNELLI G., s. v. *Montecuccoli, Raimondo*, vol. LXXVI, 2012.

-- BUSCAROLI P., s. v. *Corelli, Arcangelo*, vol. XXIX, 1983.

-- CAPOCCIA A R., s. v. *Guglielmini, Domenico*, LX, 2003.

-- CAVAZZA M., s. v. *Marsili, Cesare*, vol. LXX, 2008.

-- Id., s. v. *Marsili, Anton Felice*, vol. LXX, 2008.

- CAVAZZA S., s. v. *Marco d'Aviano*, vol. LXIX, 2007.
- DAL PRETE I., s. v. *Montanari, Geminiano*, vol. LXXV, 2011.
- DE CARO G., s. v. *Basta, Giorgio*, vol. VII, 1970.
- Id., *Castaldo, Giovanni Battista*, vol. XXI, 1978.
- DE FERRARI A., s. v. *Cassini, Giovanni Domenico*, vol. XXI, 1978.
- Id., s. v. *Castelli, Benedetto*, vol. XXIII, 1978.
- Id., s. v., *Cavalieri, Bonaventura*, vol. XXII, 1979.
- Id., s. v., *Ciampoli, Giovanni Battista*, vol. XXV, 1981.
- DONATO M. P., s. v., *Monti, Filippo Maria*, vol. LXXVI, 2012.
- GRASSI FIORENTINO S., s. v. *Ciampini, Giovanni Giustino*, vol. XXV, 1981.
- GRILLO E., s. v., *Baliani, Giovanni Battista*, vol. V, 1963.
- GULLINO G. – PRETI C., s. v. *Marsili, Luigi Ferdinando*, vol. LXX, Roma, 2008.
- GULLINO G., s. v. *Donà (Donati, Donato), Giovanni Battista*, vol. XL, Roma, 1991.
- MARSILI M., s. v. *Gastaldi, Girolamo*, vol. LII, 1999.
- MINO G, s. v. *Palombara, Massimiliano*, vol. LXXX, 2014.
- PRETI C., s. v., *Malpighi, Marcello*, vol. LXVIII, 2007.
- Id., s. v. *Maraldi, Giacomo Filippo*, vol. LXIX, 2007.
- Id., s. v. *Giordano, Vitale*, vol. LV, 2001.
- RITROVATO S., s.v. *Nicolucci, Giovan Battista*, vol. LXXVIII, 2013.
- ROMEI G. – ZACCARIA R., s. v. *Della Porta, Giovambattista*, vol. XXXVII, 1989.
- ROTTA S., s. v. *Bianchini, Francesco*, vol. X, 1968.
- TABACCHI S., s. v. *Girolami, Raffaele Cosimo*, vol. LVI, 2001.

Enciclopedia Italiană Treccani (EIT):

- CESSI R., s. v. *Carlowitz*, 1930.
- CORTESE F., s. v. *Trionfetti, Lelio*, 1937.
- DE MISKOLCZY G., s. v. *Ràckòczy, Francesco II*, 1935.
- Id., s. v. *Wessélenyi, conte Ferenc*, 1937.
- EPSTEIN F., s. v. *Šeremetv, Boris Petrovič*.
- MORANDI C., s. v. *Vasvár*, 1937.
- RICCARDI R. - IORGA N., s. v. *Moldavia*, 1934.

- SCHOTTENLOHER K., s. v. *Massimiliano II Emanuele*, 1934.
- ZSYNKA F., s. v., *Bethlen, Gàbor*, 1930.
- s. v. *Carlo V duca di Lorena*, 1931, [http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-v-duca-di-lorena_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-v-duca-di-lorena_(Enciclopedia-Italiana)/)
- s. v. *Savòia, Eugenio*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/eugenio-di-savoia/>
- s. v. *Ricciòli, Giovanni Battista*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-riccioli/>
- s. v. *Thököly, Imre*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/imre-thokoly/>
- s. v. *Transilvania*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/transilvania/>
- s. v. *Starhemberg, Guido*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/guido-conte-di-starhemberg/>
- s. v. *Suida*, http://www.treccani.it/enciclopedia/suida_res-84d1cf3d-86d9-11dc-9a1b-0016357eee51/

Lucrări generale:

- *Antonio Possevino, i gesuiti e la loro eredità culturale in Transilvania*, (a cura di A. Castaldini), Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 2009.
- *Aquila* (s. v.), in *Enciclopedia Dantesca*, (a cura di) Fernando Salsamo e Simonetta Saffiotti Bernardi, 1970.
- *Călători străini despre țările române*, vol I e VIII, (a cura di) M. Holban et alii, Bucarest, Editura științifică și Enciclopedică, 1968, 1983.
- *I Principati Romeni e l'Europa Orientale nella cartografia occidentale dal Rinascimento all'Età dei Lumi*. Catalogo relativo la mostra organizzata in occasione della Festa Nazionale della Romania c/o Palazzo Loredan, Istituto delle Scienze Lettere ed Arti, Venezia, 1-18 dicembre 2015. Istituto Culturale Romeno, Bucarest 2015.
- *Carte geografiche all'ombra della mezzaluna - Maps from under the shadow of the crescent moon*, (a cura di) A. A. Deák, Duna Múzeum, Esztergom, 2006.
- *Compendio di tutti e tre i tomi della geografia antica, moderna, novissima di Antonio Chiusole*, Venezia, Gio. Battista Recurti, MDCCLV, p. 178.
- *Cristina di Svezia e la cultura delle accademie*, Atti del Convegno internazionale (Macerata-Fermo, 22-23 maggio 2003), (a cura di) Diego Poli, Roma, Il Calamo, 2005.
- *Cristina di Svezia e la musica*, Convegno internazionale (Roma, 5-6 dicembre 1996), Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1998.
- *Cristina di Svezia. Scienza ed alchimia nella Roma barocca*, (a cura di) Wilma Di Palma e Tina Bovi, Bari, Dedalo, 1990.
- *Cronicari și istorici străini, secolele XVI-XVIII*, vol. 2, (coord. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Gheorghe Bondoc, Mircea Mușat), Bucarest, 1983.

- *Dal cuore dell'Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*, (a cura di) I.-A. Pop, O. Ghitta, I. Bolovan, A.-V. Sima, Accademia Romena/Centro di Studi Transilvani, Presa Universitariă Clujeană, Cluj-Napoca, 2015.
- *Documente privitoare la Istoria Românilor*, (a cura di) E. De Hurmuzaki Bucuresci, Academia Română-Minister Cultelor și Instrucțiuneî Publice, 1878-1942, V, parte I^a e II^a.
- *Dizionario biografico universale*, vol. I, Firenze, Passigli, 1740, p. 614.
- *Giovan Battista Della Porta nell'Europa del suo tempo*, Atti del Convegno di Vico Equense (29 settembre-3 ottobre 1986), (a cura di) M. Torrini, Napoli 1990.
- *Inseparabili: lo Stato, il mercato e l'ombra di Colbert*, (a cura di) D. Felisini Rubbettino, 2010.
- *Istoria României, Compendiu*, (coord. I.-A. Pop, I. Bolovan), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj- Napoca, 2007.
- *Istoria Transilvaniei Vol. II (de la 1541 până la 1711)*, (coord. I.-A. Pop, Thomas Năgler, Magyari András), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005.
- *L'affermazione della scienza moderna in Europa*, il Mulino, Bologna 1979, tit. orig., *The emergence of science in western Europe*, London and Basingstoke, (a cura di) Maurice P. Crosland, The MacMillan press, Ltd., 1975, trad. it. di Benedetta Bini.
- *L'itinerario scientifico di un grande europeo: la regolata struttura della terra di Luigi Ferdinando Marsili*, (a cura di) W. Tega, Bologna, Bononia University Press, 2012.
- *La dinamica statale austriaca nel XVIII e XIX secolo: strutture e tendenze di storia costituzionale prima e dopo Maria Teresa*, Bologna, (a cura di) P. Schiera, il Mulino, 1981.
- *La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*, (a cura di) Raffaella Gherardi, Bologna, 2010.
- *La letteratura italiana. Storia e testi*, Raffaele Mattioli - Pietro Pancrazi - Alfresco Schiaffini, vol. XXXIV, tomo II, *Scienziati del Seicento*, (a cura di) M. Altieri Biagi e B. Basile, Milano-Napoli, Riccardo Ricciardi Editore, 1980.
- *La storia di un ri-conoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi*, (a cura di) Cristian Luca e Gianluca Masi, Braila-Udine, Museo di Brăila-Istros-Campanotto, 2012.
- *Letteratura, arte e musica alla corte romana di Cristina di Svezia, Atti del Convegno di studi* (Lumsa, Roma, 4 novembre 2003), (a cura di) Rossana Maria Caira e Stefano Fogelberg Rota, Roma, Aracne, 2005.
- *Libri, biblioteche e cultura nell'Italia del cinque e Seicento*, (a cura di) Edoardo Barbieri - Danilo Zardin, Vita e pensiero, Milano, 2002.
- *L'università di Roma 'La Sapienza' e le università italiane*, (a cura di) B. Azzaro, Gangemi editore, 2012.
- *Lukaris Cyrill* (s. v.), in *Dizionario Enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, (a cura di) E. G. Farruggia, S.J. Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2000, p. 457.
- Omelia di Giovanni Paolo II, apud biografica di Marco d'Aviano, sito vaticano.

- *Opere di Claudio Claudiano. Tradotte, e arricchite di erudite annotazioni da Niccola Beregani*, nobile veneto. Venezia, 1716, p. 52.
- *Per Teresa. Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro*, (a cura di) Giampaolo Borghello, Daniela lombardi, e Daniele Pantaleoni, Udine, Forum, 2009, 2 voll.
- *Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale*, «Oriente cattolico, Cenni storici e statistiche», Città del Vaticano, 1962, p. 277.
- *Scienza e letteratura nella cultura italiana del Settecento*, (a cura di) R. Cremante e W. Tega, Bologna, Il Mulino, 1984.
- *Una storia dei romeni*, Cluj-Napoca, Fondazione Culturale Romena – Centro di Studi Transilvani, 2003, ed. romena: *O istorie a românilor*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, 1998, (a cura di) Șt. Fischer-Galați, D. C Giurescu, I.-A. Pop, (trad. ital. a cura di G. Munarini e I.-M. Damian).
- *Viaggiatori del Seicento*, (a cura di) M. Guglielminetti, Torino, 1976.
- AA.VV., *Accademie e cultura. Aspetti storici fra Sei e Settecento*, Firenze, Olschki, 1979.
- AA.VV. *Enciclopedia României*, s. v. *Acațiu Barcsay*.
- Id., s. v. *Gheorghe Râkòczi I*.
- Id., s. v. *Gabriel Bathòry*.
- Id., s. v. *Gheorghe Banffy*.
- AA.VV., *Gorionide* (s. v.), in *Biografia universale antica e moderna ossia Storia per alfabeto della vita pubblica e privata di tutte le persone che si distinsero per opere, azioni, talenti, virtù e delitti. Opera affatto nuova compilata in Francia da una società di dotti ed ora per la prima volta recata in italiano con aggiunte e correzioni*, vol. XXV, Venezia, 1825, pp. 447-448.
- AA.VV., *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930.
- AA.VV., *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsili 1658-1730*, Bologna, Pendragon, 2012.
- AA.VV., *Istoria României*, ed. Corint, București, 2002.
- s. a., *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transaplinae*, in *Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum*; II, Pesta, 1857.
- s. a., *Dei confini antichi e moderni del Regno d'Ungheria da' quali risultino gli interessi della corona colle potenze confinanti*, Firenze, Stamperia Bonducciana, 1789.
- s. a., *Dizionario geografico universale*, Napoli, 1843, p. 138.
- *Gazzetta Universale*, num. 35, martedì 29 aprile 1788, p. 275.
- s. a. *Notizie di medici Cavalieri*, Lucca, Benedini, 1770, p. 7.
- s. a., *Nuovo dizionario geografico universale*, tomo II, Venezia, ed. G. Antonelli, 1833, p. 844.
- s. a., *Nuovo dizionario geografico universale*, tomo IV, parte II, Venezia, ed. G. Antonelli, 1833, p. 23.

- s. a., *The London Encyclopaediae or Universal Dictionary*, vol. I, London 1829, p. 23.
- ABBRI F., *Gli "arcana naturae": filosofia, alchimia e "chimica" nel Seicento*, in *Cristina di Svezia. Scienza ed alchimia nella Roma barocca*.
- ALEMANNI L., *L'Accademia degli Umoristi*, in «Roma moderna e contemporanea», III (gennaio-aprile 1995), pp. 97-120.
- ALZATI C., *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo Cinquecento*, Milano, Jaka Book, 1981.
- ANDREOLI A., *Anton Felice Marsigli: appunti per una biografia*, «Strenna storica bolognese», XVII, 1967.
- Id., *Nel mondo di Lodovico Antonio Muratori*, Bologna, Il Mulino, 1972.
- AMALDI M. E., *La Transilvania attraverso i documenti del Conte Luigi Ferdinando Marsili*, in «L'Europa Orientale Rivista Storica e Politica», VII, 1927; VIII, 1928; IX, 1929.
- ARMBRUSTER A., *Evoluția sensului denumirii de «Dacia». Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, in «Studii. Revistă de Istorie», 22, 1969, pp. 423-444.
- Id., *Descoperirea latinității limbii române (sec. XIV-XV)*, cap. II, in, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, pp. 38-66.
- BACCARIN A., *Il "Mare Ospitale": l'arcaica concezione greca del Ponto Eusino nelle stratificazioni delle tradizioni antiche*, in *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 23, n.1, 1997, pp. 89-118.
- BAIÀDA E. – BRACCESI A., *Proseguendo sulla Specola di Bologna: dagli studi del Manfredi sull'aberrazione, al catalogo dello Zanotti*, in «Giornale di Astronomia», VI, 1980, pp. 5-29.
- BALDINI U., *La prima generazione galileiana*, in Id., *La scuola Galileiana, Storia D'Italia. Scienza e tecnica nella cultura e nella società dal Rinascimento ad oggi*, vol. 3, Torino, Einaudi, 1980, pp. 388-405.
- Id., *Il Cimento: scienza e sociologia storica*, lvi, pp. 405-420.
- Id., *L'attività scientifica del primo Settecento*, lvi, pp. 467-545.
- Id., *Scienza italiana e scienza europea dal Cimento all'Illuminismo (1667-1750)*, lvi, pp. 491-513.
- Id., *Lo sperimentalismo dei singoli e dei gruppi nel secondo Seicento: una mappa provvisoria*, lvi, pp. 469-491.
- Id., *Centro d'insediamento toscano, Bologna e l'Emilia Romagna; il ducato di Mantova*, lvi, pp.473-478.
- BALDONCINI S., *L'Otthoboniana. Accademia romana del Settecento*, in «Accademie e biblioteche d'Italia», XLII, (gennaio-aprile 1974, pp. 33-42.
- BANFI F., *L'origine della famiglia Zriny*, in «Archivio Storico per la Dalmazia», 1934, fasc. 96.

- BÂRLEA O., *Unirea Românilor (1697-1701), Die Union der Rumänen*, in «Perspective», n. 49-50, 1990, anno XIII.
- BASCAPÈ G., *Le Relazioni tra Italia e Transilvania nel secolo XVI, Note e documenti*, Anonima Romana Editoriale, Roma, 1935, pp. 63-163.
- BEGO M., *Cultura e Accademie a Bologna per opera di Anton Felice Marsigli e di Eustachio Manfredi*, in AA.VV., *Accademie e cultura. Aspetti storici fra Sei e Settecento*, op. cit., pp. 95-116.
- BEN DAVID J., *Scienza e società. Uno studio comparato del ruolo sociale dello scienziato*, Bologna, Il Mulino, 1975, tit. orig. *The scientist's role in society. A comparative study*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1971, trad. di Vittorio Mortara.
- BENE S., *Acta Pacis-Béke – béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a kárlókai béke iratának kiadására*, in «Hadtörténelmi közlemények», 119, 2006/2, pp. 329-358.
- Id., *Acta Pacis – Peace with muslin*, in «Camoenae Hungaricae», 3, 2006, pp. 113-146.
- Id., *Illyria or What You Will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's "mapping" of the borderlands recaptured from the Ottomans*, in *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, ed. da B. Trencsényi e M. Zászkaliczky, Leiden, 2010, pp. 351-403.
- Id., *Pavao Ritter Vitezović levelei Luigi Ferdinando Marsilihoz (1699-1700)*, in *Croato Hungarica: Uz 900 godina hrvatsko-madarskih povijesnih veza*, (a cura di) I. Nyomárkay, Zagreb, 2002, pp. 167-179.
- BEREGANI N., *Historia delle guerre d'Europa. Dalla comparsa delle armi ottomane nell'Ungheria, l'anno 1683*, (2 voll.), vol. II, Venezia, 1698, pp. 244-247; 263-284; 340-341; 343-344; 354-356; 361-370; 375-379; 381-384.
- BÉRENGER J., *Finance set absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Paris, 1976.
- Id., *Noblesse et absolutisme en Europe*, in «Il Pensiero politico», XI, 1978, n. 2, pp. 145-168.
- BERTINETTO P. M., *Il verbo in Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, (a cura di) L. Renzi – G. Salvi, ed. il Mulino, Bologna, 1991, pp. 13-163.
- BESSONE L. – SCUDERI R. – BALDINI A., *Manuale di storia romana*, 5^a ed., Monduzzi Editoriale, Milano, in part. cap. XXVI, pp. 252-263.
- BISSELIUS I., *Aetatis nostrae gesta rum eminentium Medulla Historica*, Solisbaci, 1675.
- BIZOZERI D. S., *La Sacra Lega contro la Potenza Ottomana*, Milano, 1690, p. 445.
- BIZZOCCHI R., *Genealogie incredibili. Scritti di storia dell'Europa moderna*, Bologna, il Mulino, 2009.
- BLAŽEVIĆ Z., *Performing National Identity: The Case of Pavao Ritter Vitezović (1652-1713)*, «National Identities», V, 2003, pp. 251-267.
- BONAVENTURA A., *Bernardo Pasquini*, Ascoli Piceno, 1923.

- BONFANTE G., *L'idea dell'origine latina del rumeno nei diplomi e negli scrittori dal secolo VII al secolo XVIII*, in *Studi romeni*, Roma 1973, pp. 307-348.
- BORTOLOTTI E., *La fondazione dell'Istituto e la Riforma dello «Studio» di Bologna, in Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930, pp. 383-471.
- BORTOLOTTI I., *Luigi Ferdinando Marsili (1658-1730) e la biblioteca donata all'Istituto delle Scienze di Bologna*, tesi di laurea magistrale, Università di Bologna, a. a. 2010-11, rel. Paolo Tinti.
- Id., *Luigi Ferdinando Marsili (1658-1730) e l'editoria erudita nella Repubblica delle Lettere tra Sei e Settecento*, tesi di dottorato, Università di Milano, a. a. 2016-17, rel. Lodovica Braida.
- BOTNARU A. M., *Doi termeni generici din câmpul lexico-semantic al pădurii: codru și crâng*, in «*Analele Universității din Craiova*», Seria Științe Filologice Linguistică, anul XXX., nr. 1-2, 2008, Editura Universitaria, pp. 19-26.
- BOVI T., *Il «Salotto» di Cristina di Svezia e la cultura scientifica della seconda metà del '600 a Roma*, in *Cristina di Svezia. Scienza ed alchimia nella Roma barocca*, op. cit.
- BRACCESI A., *Gli inizi della Specola di Bologna*, in «*Giornale di Astronomia*», IV, 1978, pp. 327-359.
- BRIZZI G., «*Della Bulgaria*»: un manoscritto inedito di Luigi Ferdinando Marsili, in «*Il Carrobbio*», 6, 1980, pp. 51-57.
- BRUZZO G., *Luigi Ferdinando Marsili. Nuovi studi sulla vita e sulle opere minori edite ed inedite*, Bologna, Zanichelli, 1921.
- BULEI I., *Scurtă istorie a românilor*, Editura Meronia, București, 1996; ed. it, *Breve storia dei romeni*, (a cura di R. Merlo), Edizioni dell'Orso, Alessandria 1999.
- BÜSCHING A. F., *Nuova Geografia*, tomo Decimo Ottavo, Venezia, MDCCLXXVII.
- CALTATERRA C., *Alma Mater studiorum. L'Università di Bologna nella storia della cultura e della civiltà*, Bologna, Zanichelli, 1948.
- CANCELLA R - MUSI A (a cura di), *Feudalesimi nel mediterraneo moderno*, «*Quaderni-Mediterranea-Ricerche storiche*», tomo I, Palermo, 2015.
- CANDEA V., *Un dialogo culturale nel '600: Marsigli-Cantacuzino*, in «*Il Veltro*», 13 (1969), fasc.1-2, pp. 133-138.
- CARACCILOLO A., *I filosofi dispersi. Storia segreta di Filippo Salviati, galileista negli anni della Controriforma*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, La Città del Sole, Napoli, 2006.
- CARONNI F., *Caronni in Dacia, mie osservazioni, con un rapporto su le miniere più ricche di quel Principato*, Milano, Pirota, 1812, pp. 53-57.
- CAVAGNA SANGIULIANI DI GUALDANA A., *Nuovo dizionario geografico universale statistico-storico-commerciale*, vol. IV, Venezia, Dai tipi di Giuseppe Antonelli Ed., 1833, sub voce Torzburgo, p. 1417.
- CAVAZZA M., *Settecento inquieto. Alle origini dell'Istituto delle Scienze di Bologna*, Bologna, Il Mulino, 1990.

- Id., *Marsili (or Marsigli) Luigi Ferdinando*, in *New Dictionary of Scientific Biography*, vol. 5, Farmington Hills, Thomson Gale, 2008, pp. 36-38.
- CERINOTTI A., *Atlante illustrato dei miti greci e di Roma antica*, Giunti, 2003, p. 445.
- CHIVU G., *Primul lexicon geografic italo-român și interpretarea grafemelor din textele vechi românești*, in «Limba Română», LX, 2011, nr. 1, pp. 26-32.
- CONRINGH H., *Operum*, tomus IV, Brvnsvigae, Svmtibus Friderici Wilhelmi Meyerl, 1730.
- CORSALE A., *Geografia delle minoranze tra Baltico e mar Nero*, Franco Angeli, 2016, p. 186.
- COSTANTINI F., *Storia della Romania*, tir. orig. *O istorie sinceră a poporului Român*; (a cura di) di Fulvio del Fabbro e Maria Floarea Pop, Rubettino Editore, Soveria Mannelli, 2015.
- DAMIAN O. S., *Da Tolomeo a Reicherstorffer: alcune considerazioni sulla Transilvania del Possevino*, in *Dal cuore dell'Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*, op. cit., pp. 81-95.
- Id., *Antonio Possevino e la Transilvania tra censura e autocensura*, Accademia Romana-Centro di Studi Transilvania, Cluj-Napoca, 2005.
- DAVITY P., *Description generale de l'Europe quatriesme partie du mond*, IV, Paris, Bechet-Billaine, MDCLXI.
- DE HAMMER G., *Storia dell'impero Osmano, Epoca sesta dal 1656 al 1699*, tomo XXIV, Venezia, Giuseppe Antonelli, 1831, p. 442.
- DE RAYMOND J. F., *La reine Christine et René Descartes: une rencontre exceptionnelle*, in «Nouvelles de la république des lettres», X, 1991, pp. 53-62.
- DE THOU J. A., *Histoire Universelle*, tome cinquieme (1573-1580), La Haye, Henri Scheurleer, MDCCXL.
- DEL NEGRO P., *Luigi Ferdinando Marsili e le armes savantes nell'Europa tra Sei e Settecento*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp. 101-145.
- Id., *Luigi Ferdinando Marsili tecnico della guerra*, in *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsili 1658-1730*, Bologna, Pendragon, 2012, pp. 9-17.
- DELLA TORRE D. M., *Scienza della natura generale*, I vol., Napoli, 1774, p. 14.
- DENT E. J., *Alessandro Scarlatti: His Life And Works*, Cornell University Library, 2009. (I^a ed.1905).
- DONATO M. P., *Accademie romane. Una storia sociale (1671-1824)*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 2000, pp. 13-76.
- EHALT H. CH., *Ausdrucksformen Absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, München, 1980, trad. it. (a cura di) S. Minucci, *La corte di Vienna tra Sei e Settecento*, Roma, Bulzoni, 1984.
- EICKHOFF E., *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, München, 1973².

- ERNST G. et al., *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen - Histoire linguistique de la Romania. Manuel International d'histoire linguistique de la Romania*, Berlin-New York, 2003.
- EUTROPIO, *Breviarum*, libro IX.
- EVANS R. J. W., *The making of the Habsburg Monarchy. 1550-1770. An Interpretation*, Oxford, 1979, (trad. it. a cura di Alfonso Prandi), Felix Austria. L'ascesa della monarchia austriaca 1550-1700, Bologna, il Mulino, 1981.
- FANTUZZI GIOVANNI, *Memorie della vita del generale co. Luigi Ferdinando Marsigli*, in Bologna per Lelio della Volpe impress. Dell'Istituto delle Scienze, 1770; Id., *Notizie degli scrittori bolognesi*, V, Bologna, A. Forni 1965 (ripr. dell'ed. Di Bologna, Stamperia di San Tommaso d'Aquino, 1781-94).
- FARINELLI F., *Multiplex geographia Marsilii est difficillima*, in Id., *I segni del mondo. Immagine cartografica e discorso geografico in età moderna*, La Nuova Italia, Firenze, 1992, pp. 83-105.
- FAVARO A., *Amici e corrispondenti di Galileo Galilei*, XI, *Cesare Marsili*, in Atti e memorie della R. Deputazione di storia patria per la Romagna, s. 3, XII, 1904, pp. 399-468.
- Id., *Amici e corrispondenti di Galilei*, in Atti del R. Istituto veneto di scienze, lettere e arti, LXXIV, 1914-15, 2, pp. 700-767.
- Id., *Bonaventura Cavalieri nello Studio di Bologna*, in *Atti e Memorie della R. Deputazione di storia patria per le provincie di Romagna*, s. 3, VI, 1888, pp. 120-177.
- FERMOR P. L., *Fra i boschi e l'acqua*, tit. orig. *Between the Woods and the Water*, (trad. it. a cura di) Adriana Bottini e Jacopo M. Colucci, Adelphi, 2013.
- FONTENELLE B., *Éloge de M. Le Comte Marsigli*, in *Oeuvres*, Paris, 1742, vol. VI, pp. 465-486.
- FOGELBERG ROTA S., *Organizzazione e attività poetica dell'Accademia Reale di Cristina di Svezia*, in *Letteratura, arte e musica alla corte romana di Cristina di Svezia*.
- FORESTI A., *Mappamondo Istorico*, tomo VI, parte seconda, Venezia, 1720, pp. 265-269.
- FORMIGGINI L. R., *Nuovo dizionario geografico, topografico, storico, statistico e commerciale*, tomo IV, Milano, 1814, p. 100.
- FORȚIU S., *Descoperiți Banatul – Timișoara*, Biblioteca Banaterra, Timișoara, 2009, pp. 104-144.
- FOSCARINI M., *Degl'istorici delle cose veneziane, i quali hanno scritto per Pubblico Decreto, tomo decimo, che comprende l'Historia della Repubblica veneta di Michele Foscarini*, Venezia, 1722, (ristampa), pp. 266-269.
- FRATI L., *Catalogo dei manoscritti di L. F. Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna*, L. S. Olschki, 1928.
- Id., *Il viaggio da Venezia a Costantinopoli del Conte Luigi Ferdinando Marsili (1679)*, «Nuovo Archivio Veneto», Venezia, F. Visentini, 1904, vol. VIII, pp. 295-316.
- Id., *Luigi Ferdinando Marsili a Parigi*, in *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930, pp. 473-477.

- GARZONI P., *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega, parte prima*, Venezia, 1705, p. 257.
- GESSARI B., *Istoria dell'Accademia Reale delle Scienze dell'anno M.DC.XCIX*, Napoli, F. C. Mosca, M.DCC.XXXIX, pp. 217-219.
- GHERARDI R. – MARTELLI F., *La pace degli eserciti e dell'economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna*, il Mulino, 2009.
- GHERARDI R., *Il «Politico» e altre «Scienze più rare» in due inediti marsiliani dei primi del settecento*, «Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento», I, 1975, pp. 85-142.
- Id., *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento – Il «buon ordine» di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Il Mulino, 1980.
- GALASSO G., *Austria e Asburgo nella storia dell'Europa moderna*, Libreria Scientifica Editrice, Napoli, 1968, il prg., *L' Assolutismo*, pp. 176-188.
- GALUZZI P., *L'Accademia del Cimento: «gusti» del principe, filosofia e ideologia dell'esperimento*, in «Quaderni Storici», XVI, 1981, n. 48, pp. 788-844.
- GARDENAL G., *La corte e la biblioteca di Mattia Corvino: i rapporti con gli umanisti italiani*, in «Nuova Corvina», 20, 2008.
- GARDI A., *La Valacchia nella Descrizione delle Misie, Dacie e Illirico di Luigi Ferdinando Marsigli (1698)*, in *Per Teresa. Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro (...)*, pp. 589-623.
- Id., *La Moldavia nella Descrizione delle Misie, Dacie e Illirico di Luigi Ferdinando Marsigli (1698)*, in *La storia di un ri-conoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi (...)*, pp. 329-351.
- Id., *Luigi Ferdinando Marsigli: come si organizza la propria memoria storica*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp. 237-264.
- Id., *La biblioteca di Luigi Ferdinando Marsigli (1712) e il mondo Balcanico*, in «Transylvanian Review / Revue de Transylvanie», vol. XXI, no. 1, spring 2012, pp. 16-27.
- GIANOLA A., *L. F. Marsigli e la Transilvania*, in *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1931, pp. 233-255.
- GILLISPIE C. C., *Scienza e potere in Francia alla fine dell'ancien régime*, Il Mulino, Bologna, 1983, trad. di Davide Panzieri, tit. orig. *Science and politiy in France at the end of the old regime*, Princenton, Princenton university press, 1980, in part. *Parte prima: Istituzioni*, pp. 17-225.
- GIORDANO D., *Giambattista Morgagni*, UTET, Torino, 1941.
- GOTTARDI G., *Storia degli stati dell'Impero d'Austria*, Brescia, Tipografia Venturini, 1843, pp. 15-16.
- GRASSI G., *Dizionario militare italiano*, vol. II, Torino, Dai torchii della vedova Pomba e figli, 1841, pp. 94-95.
- Id., *Opere di Raimondo Montecuccoli*, II ediz, Il volume, Giovanni Silvestri, Milano, 1831.

- GUEZE R., *Le lettere di Federigo Veterani. Aspetti della vita di un condottiero del '600 nelle guerre contro i Turchi nei paesi danubiani*, in «Europa Orientalis», 8, 1989, pp. 19-39.
- GUICCIARDINI F., *Storie d'Italia*, ed. David Passigli e Soci, Firenze, 1835 [1^a ed. 1561], libro Decimosettimo, p. 723.
- GULLINO G., *Storia della Repubblica Veneta*, Editrice La Scuola, Brescia, 2010.
- GUTHRIE W. et alii, *Nuova geografia universale antica e moderna secondo W. Guthrie et alii*, tomo IV, Roma, ed. Poggioni, 1804, p. 76.
- HALL M. B., *La scienza agli inizi della Royal Society*, in *L'affermazione della scienza moderna in Europa*, op. cit., pp. 69-98.
- Id., *La scienza italiana vista dalla Royal Society*, in *Scienza e letteratura nella cultura italiana del Settecento*, op. cit., pp. 47-64.
- IACOVELLI G., *Giovanni Alfonso Borelli medico alla Corte di Cristina di Svezia*, in *Cristina di Svezia Scienza ed alchimia nella Roma barocca*, op. cit., pp. 187-206.
- IORGA N., *Breve storia dei Rumeni*, Bucarest, 1911.
- Id., *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Bucarest, 1929, p. 92.
- Id., *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor, Corespondența lui Ludovic-Ferdinand de Marsigli cu stolnicul Constantin Cantacuzino și lucrările literare și istorice ale acestuia din urmă*, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1899; pp. 156-169; estratto da: *Analele Academiei Române*, ser. 2, tom. 21, *Memoriele secțiunii Istorice*, București, 1899, pp. 62-94.
- ISOPESCU C., *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, Académie Roumanie, «Bulletin de la section historique», XVI, Cultura Națională, Bucarest, 1929, pp. 1-90.
- IVÁNYI B., *Luigi Ferdinando Marsili primo esploratore della Grande pianura ungherese*, in *Celebrazione di Luigi Ferdinando Marsili nel secondo centenario della morte*, Zanichelli, Bologna, 1931, pp. 191-248.
- IVETIC E., *Jugoslavia sognata. Lo jugoslavismo dalle origini*, ed. Franco Angeli, 2012.
- JANKOVICS J., *Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilihez* [Due lettere di Nicola Bethlen a L. F. Marsili], in *R. Várkonyi, Ágnes Emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, (a cura di) P. Tusor, Z. Rihmer, G. Thoroczay, Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998.
- KASER K., *L'età dell'assolutismo*, Rirenze, Vallecchi, 1925.
- KLANICZAY T., *Un machiavellista ungherese: Miklós Zrínyi*, in *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, Budapest 1967.
- LASCU V., *Situația Țării Românești în 1688 într-un raport inedit al generalului Federico Veterani*, in «Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Series Historia», fasciculus 2, Cluj, 1967, pp. 29-43.
- LENZI D., *Le sedi storiche dello Studio bolognese: Archiginnasio, Palazzo Poggi-Istituto delle Scienze e dintorni*, in (a cura di) B. Azzaro, *L'università di Roma (...)*, op. cit., pp. 213-222.

- LIMONTA T., *I Tedeschi dei Siebenbürgen: una minoranza di frontiera*, in «Transylvanian Review», vol. XVII, no.3, 2008, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, pp. 61-81.
- LIPPARINI T., *Storia naturali de' Gessi e Solfi delle Miniere di Romagna*, in *Scritti inediti di L. F. Marsili*, pp. 189-211.
- LONGHENA M., *Il Conte L. F. Marsili un uomo d'arme e di scienza*, Alpes, Milano 1930.
- Id., *L. F. Marsili geografo*, in *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930, pp. 187-220.
- Id., *La schiavitù del gen. Marsigli sotto i Tartari e i Turchi da lui stesso narrata*, Bologna, Zanichelli, 1931.
- Id., *L'opera cartografica di L. F. Marsili*, Istituto di Geografia della R. Università di Roma, Società tipografica anonima Leonardo, Roma, 1933.
- LUPI R., *Schiavi e missionari: note ad alcuni scritti di Luigi Ferdinando Marsili*, in «Mediterranea—ricerche storiche», anno X, aprile 2013, pp. 161-170.
- MAYLENDER M., *Storia delle Accademie d'Italia*, con prefazione di Luigi Rava, Bologna, Cappelli, 1926-30 (rist. anast. Bologna, Forni, 1976), 5 voll.
- MAGGIOROTTI L. A., *Gli architetti militari in Ungheria*, Roma, 1936.
- MARCU A., *Date ce ne privesc in autobiografia Contelui Marsili*, in «Inchinare lui Nicolae Iorga cu prilejul implinirii virstei de 60 de ani», Cluj, 1931, pp. 247-253.
- Id., *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, in «Ephemeris Dacoromana», Annuario della scuola romena di Roma, I, 1923, pp. 338-386.
- MARTELLI F., *Generali italiani a Vienna tra scienza nuova, empirismo e ideali assolutistici*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp. 45-100.
- Id., *Le Leggi, le Armi e il Principe. Studio sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*, Bologna, 1990.
- MEYENFORFF J., *La Chiesa ortodossa ieri e oggi*, Morcelliana, Brescia, 1962, p. 100.
- MOLNÁR M. F., *Luigi Ferdinando Marsigli e gli Ottomani, La frontiera asburgico-ottomana dopo la pace di Carlowitz*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp. 147-172.
- MONTECUCCOLI R., *Le opere di Raimondo Montecuccoli*, (a cura di Raimondo Luraghi), voll. 3, USSME, 2a edizione, Roma, 2000.
- MORONI G., *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. XXXI, Venezia, Tipografia Emiliana, 1845, s. v. *Girolami, Raffaele Cosimo*, pp. 87-88.
- Id., *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, s. v. *Ricci Michelangelo, Cardinale*, vol. LVI, Venezia, Tipografia Emiliana, 1852, p. 177.
- MORRESI R., *Cartesio e la regina Cristina: un enigma, un paradosso*, in *Cristina di Svezia e la cultura delle accademie*, op. cit., pp. 203-226.
- MUNARINI G., *Joan Inochentie Micu-Klein (1700-1768) Vescovo, letterato e uomo di cultura*, tesi di dottorato (inedito), Cluj- Napoca, 1999.

- NAGY L., *Dalla Dacia alla «Monarchia Hungarica». Il progetto di Luigi Ferdinando Marsili riguardante la descrizione dell'Europa Sud-Orientale*, in *La storia di un ri-conoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi (...)*, pp. 353-384.
- Id., *Határok, vándorok, kémecek. A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásaiban*, Lucidus Kiado, Budapest, 2011.
- Id., *La campagna militare di Raimondo Montecuccoli in Transilvania*, in *Gli antichi Stati italiani e l'Europa Centro-Orientale tra il tardo Medioevo e l'Età Moderna* (a cura di Cristian Luca e Gianluca Masi), Brăila-Udine, Gaspari Editore, 2016, pp. 191-211.
- Id., *La frontiera, il buon governo e l'armonia mondiale. L. F. Marsili sulla frontiera della Transilvania*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp. 173-197.
- Id., *Le generazioni di studiosi ungheresi e il fondo Marsili*, «Quaderni di storia», LIX, 2004, n.1, pp. 205-222.
- Id., *Le „Triplex Confinium”, Le rôle de Luigi Ferdinando Marsili dans l'établissement de la frontière entre la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie après la paix de Karlowitz*, in «Analele Universității din Oradea Fascicula Limba și Literatura Română», 1, 2012, pp. 112-122.
- NATALI G., *Uno scritto di L. F. Marsili sulla riforma della geografia*, in *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930, pp. 221-232.
- NATUCCI A., *Giovanni Battista Baliani letterato e scienziato genovese del sec. XVII*, in *Atti dell'Accademia ligure di scienze e lettere*, XV, 1960.
- NICULESCU A., *Les «découvertes» de la Dacia Romana des Roumains*, in «Quaderni di Filologia Romanza della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bologna», 7, 1990, pp. 91-115.
- O'NEIL C.,- DOMINGUEZ J. M., *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús Infante de Santiago-Piatkewicz*, Biográfico-temático, III, Universidad Pontificia Comillas Madrid, 2001.
- ORTELIUS A., *Theatrum Orbis Terrarum*, 1570, fol. 43.
- ORTIZ R. - CARTOJAN N., *Un grande erudito romeno a Padova: lo stolnic Costantin Cantacuzino*, Bucarest, Luceafarul, 1943.
- PÂCLIȘANU ZENOVIE P., *Istoria Bisericii Române Unite*, Galaxia Gutenberg, 2006, p. 47.
- PADALINO R., *Il manoscritto rumeno Marsili 61: questioni grafiche e paternità del testo*, in «Quaderni della Casa Romana di Venezia», II, 2002-2003, pp. 120-135.
- PEDANI FABRIS M. P., *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*, Università Ca' Foscari di Venezia, Venezia, Herder, 1996, «Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi», 2.
- Id., *Dalla frontiera al confine*, Università Ca' Foscari di Venezia, Venezia, Herder, 2002, «Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi», 5.
- PETRICEȚCU-HASDEU N., *Etymologicum Magnum Romaniae – Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, tomul III, București, ed. Socecă, 1893, p. 2345, sub voce *Bâiă*.

- PICCILLO G., *A proposito del ms. romeno Marsili 61 attribuito allo Stolnic Costantin Cantacuzino (sec. XVII)*, in «Studii și cercetări lingvistice», XXXII, 5, Editura Academiei, București, 1981, pp. 503-519.
- PIPERNO F., *Cristina di Svezia e gli esordi di Arcangelo Corelli: attorno all'“Opera I” (1681)*, in *Cristina di Svezia e la musica*, op. cit., pp. 99-132.
- PLINIO IL VECCHIO, *Naturalis historia*, cap. XXXVI, verso 65.
- POP I.-A., *Românii și România. O scurtă istorie*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998; ed. it, *I Romeni e la Romania. Una breve storia*, (trad. e note di G. Munarini), Istituto culturale romeno, Cluj- Napoca, 2004.
- POSSEVINO A., *Transilvania (1584)*, ed. A. Veress in “Fontes Rerum Transylvanicarum”, t. III, Budapest, Tipografia Artistica Stephaneum, 1913.
- PREMUDA L., *Antonio Vallisneri (1661-1730): la vita, gli studi: simposio su Il metodo sperimentale in biologia da Antonio Vallisneri ad oggi*, Padova, Soc. coop. Grafica, 1961.
- PRIBRAM F., *Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Handels und der böhmischen Industrie im Jahrhunderte nach dem Westfälischen Frieden*, Prag, 1898.
- QUILLIET B., *Cristina regina di Svezia*, Milano, Mursia, 1985, pp. 128-154, I ed. *Christine de Suède. Un roi exceptionnel*, Paris, Presses de la Renaissance, 1982.
- RAIMONDI E., *Il barometro dell'erudito*, in *Scienza e letteratura*, Torino, Einaudi, 1978, pp. 57-84.
- RENUCCI P., *Galilei e il galileismo*, in *Storia D'Italia. Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XVIII*, vol. 2, Torino, Einaudi, 1974, pp. 1375-1381.
- RENZI L., *Ancora sugli umanisti e la lingua rumena: Biondo Flavio rivisitato*, in «Studia Universitatis “Babeș–Bolyai”. Philologia», XLIV, 1999, no. 3-4, pp. 133-148.
- RICOTTI E., *Sulla Biblioteca Corvina*, estratto dagli «Atti della Regia Accademia delle Scienze di Torino», v. 15, adunanza del 7 dicembre 1879.
- ROBINET A., *L'«Accademia Matematica» de D. Quartaroni et le «Phoranomus» de G. W. Leibniz (Rome, 1689)*, in «Nouvelles de la république des lettres», X, 1991, pp. 7-18.
- RODÉN M. L., *L'anello mancante. Il discorso d'apertura della Regia Accademia del cardinale Francesco Albizzi*, in *Cristina di Svezia e la cultura delle accademie*, pp. 261-269
- ROSSETTI M., *La Sacra Lega*, in *Quaranta libri, ovvero Canti*, Padova, 1696.
- ROTTA S., *L'accademia fisico-matematica ciampiniana: un'iniziativa di Cristina?*, in *Cristina di Svezia. Scienza ed alchimia nella Roma barocca*, op. cit., pp. 99-186.
- Id., *Scienza e «Pubblica felicità» in Geminiano Montanari*, in *Miscellanea Seicento*, Firenze, Le Monnier, 1971, 2 voll., part. vol. II, pp. 63-208.
- SALANSCHI R. R., *Din Istoria Eparhiei Greco-Catolice De Oradea, Geneză, integrare și devenire*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2014.

- SCHMIDL J., *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae*, Vol. Primum, Praga, 1633, p. 34.
- SCHMITT C. B., *La scienza nelle università italiane nel Cinquecento e agli inizi del Seicento*, in *L'affermazione della scienza moderna in Europa*, op. cit., pp. 45-68.
- SCIACOVELLI A. D., *Mattia Corvino tra cronaca contemporanea e storiografia moderna*, in «Nuova Corvina», 20, 2008, pp. 137-142.
- SESTINI D., *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna*, Magheri, Firenze 1815, pp. 129-130.
- SIMEONI L., *Il Generale Marsili e la difesa dello Stato pontificio nel 1708-9*, in *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Zanichelli, 1930, pp. 91-144.
- SIROLA F., *L'assedio di Sziget poema del conte Nicolò Zrínyi*, Fiume 1907.
- STOICESCU N., *Unitatea românilor în Evul Mediu*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983.
- STOYE J., *Vita e tempi di Luigi Ferdinando Marsili. Soldato, erudito, scienziato. La biografia di un grande italiano protagonista della scena europea tra Sei e Settecento*, Pendragon, Bologna, 2012, tit. orig. *Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, New Haven-Londra, 1994.
- TAGLIAVINI C., *Il Marsigli ed i suoi rapporti con la Transilvania*, in Id., *Il "Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, Cultura națională, 1930.
- Id., *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello Stolnic Constantin Cantacuzino*, «Revista filologică», 1, 1927, pp. 167-184.
- TEGA W., *Mens agitat molem. L'Accademia delle Scienze di Bologna (1711-1804)*, in *Scienza e letteratura nella cultura italiana del Settecento*, op. cit., pp. 65-108.
- TEMPESTI F., *Miklós Zrínyi e il poema epico religioso*, in Id., *La letteratura ungherese*, Sansoni-Accademia, Firenze-Milano, 1969, pp.45-49.
- THIRIET J. M., *Les Italiens à Vienne sous le règne de Léopold I (1655-1705)*, in *La politica, la scienza, le armi (...)*, pp.39-44.
- TIRABOSCHI G., *Storia della letteratura italiana*, tomo VIII, parte III, dall'anno MDC fino all'anno MDCC, Firenze, Molini, Landi e C., 1812, p. 432.
- Id., *Cominciamento de' giornali letterarii*, in, *Storia della letteratura italiana*, Vol. IV, Milano, Bettoni, 1833, pp. 540-2.
- TOSCANO F., *L'eredità di Galileo. Vita breve e mirabile di Evangelista Torricelli*, Milano, Sironi, 2008.
- TRISSINO G. G., *L'Italia liberata dai Goti*, libro II, prg. 21, Roma, MDXLVII.
- TROYA C., *Storia d'Italia del Medio-Evo*, vol. I, parte II, Napoli, Tipografia del Tasso, 1839, p. 597.
- TURDEANU A. T., *Opera cartografică a lui Marsili și importanța ei pentru țara noastră*, in «Studii și Cercetări de Bibliologie-Serie Nouă», XIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, pp. 211-231.

- ULUHOGLIAN G., *Un'antica mappa dell'Armenia. Monasteri e santuari dal I al XVII secolo*, Ravenna, Longo editore, 2000.
- VANZON C. A. (a cura di), sub voce *Nazzari Francesco*, in *Dizionario universale della lingua italiana, ed insieme di geografia (antica e moderna), mitologia, storia (sacra, politica ed ecclesiastica), preceduto da un'esposizione grammaticale ragionata della lingua italiana*, Tomo IV, Palermo, D. Barcellona, 1836, p. 697.
- VERRESS E., *A Bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai*, in «Magyar könyvszemle», n.s., 14, 1906, pp. 109-130; 211-224, pp. 223-224.
- VETERANI F., *Memorie del Maresciallo Conte Federigo Veterani, dall'anno 1683 sino all'anno 1694. Concernenti l'operazioni militari da lui fatte in Ungheria, e provincie adiacenti con diversi documenti, spettanti alle suddette memorie ora la prima volta pubblicate*, Vienna-Lipsia, 1771.
- ZAHARIA D., *D. Cantemir și L. F. Marsigli despre stadiul contemporan al Imperiului Otoman*, in «Cercetari istorice», 4, 1973, pp. 383-391.
- Id., *Mărturii străine despre unitatea românilor*, in «Magazin Istoric», XIV, n. 6, 1980, pp. 12-15.
- ZANELLA G., *Bibliografia per la storia dell'Università di Bologna: origini-1945*, Bologna, 1976.
- ZANETTE E., *L. F. Marsigli e la sua autobiografia*, in «Convivium», III, 1931.
- ZANNI I., *Il "Metodo" di Luigi Ferdinando Marsigli*, «Convivium», n. 2, 1959, pp. 193-206.

Situri web:

- Dizionario Biografico degli Italiani (DBI), <http://www.treccani.it/biografie/>
- DI FRANCESCO A., *Divagazioni sul mito di Mattia Corvino nella letteratura ungherese (sec. XV-XVII)*, <http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Amedeo-Di-Francesco-Divagazioni-sul-mito-di-Mattia-Corvino-nella-letteratura-Ungherese-secc.-XV-XVII.pdf>
- PAVOLOVIČ D. S., *Nouvelle étape dans la recherche et la sauvegarde des monuments de la région des Portes de Fer*, http://www.icomos.org/monumentum/vol17/vol17_6.pdf
- POP I.-A., *Antonio Possevino e i suoi riferimenti ai Romeni*, <http://dspace.bcucuj.ro/bitstream/123456789/48111/1/Pop%20Ioan%20Aurel-Antonio%20Possevino%202009.pdf>
- Id., <http://www.bdonline.numismaticadellostato.it/apriArticolo.html?idArticolo=51>
- SZÖRÉNYI L., *La biografia di San Ladislao di Paulus Ritter*, http://epa.oszk.hu/02400/02414/00004/pdf/EPA02414_StudiFinnoUgrici_4_2002-2005_165-176.pdf
- s. v. David Rozsnyai http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8632.pdf.
- s. v. Elek Bethlen http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/bethlen_2_elek_agazata/.

Bibliografia sulla Transilvania¹:

- ADAM, I. I. PUȘCAȘ, I., *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea-1914: Transilvania*, București, 1987.
- ALBU, N., *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.
- ARDELEANU, I., ARIMIA, V., GAL, I., MUȘAT, M., coord., 1918 *la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român: Documente externe*, vol. I, 1879-1916; vol. II, 1916-1918, București, 1983.
- ARDELEANU, I., ARIMIA, V., MUȘAT, M., coord., *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918: Documente interne și externe*, vol. III-VI, București, 1986.
- ARMBRUSTER, A., *Romanitatea românilor: Istoria unei idei*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1993.
- AVARVAREI, O., CORDOȘ, N., DORDEA, I., DRAGOMIR, L., DRĂGAN, I., ed., *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, vol. I, 1881-1891; vol. II, 1892-1894, București, 1997-1998.
- BAHLKER, J., ZACH, KR. Ed., *Kirche – Staat – Nation: Eine Geschichte der katholischen Kirche Siebenbürgens vom Mittelalter bis zum frühen 20. Jahrhundert. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, München, 2007.
- BALLAGI, A., *A Magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877*, Budapest, 1878.
- BĂRBULESCU, M., *Atlas-dicționar al Daciei Romane*, Cluj-Napoca, 2005.
- BĂRBULESCU, M., DELETANT, D., HITCHINS, K., PAPACOSTEA, Ș., TEODOR, P., *Istoria României*, București, 1998 (2003, 2004, 2006).
- BARIȚIU, G., *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, 3 vol., Sibiu, 1889-1891 (ed. Șt. Pascu și Fl. Salvan, Brașov, 1993-1995).
- BERNATH, M., *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, trad., Cluj-Napoca, 1994.
- BÍRÓ, S., BUCSAY, M., *A Magyar református egyház története*, Budapest, 1949.
- BOCȘAN, N., *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.
- BOCȘAN, N., *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: Secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1997.
- BOCȘAN, N., Leu, V., *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000.
- BOCȘAN, N., Lumperdean, I., Pop, I. A., *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994.

¹ Bibliografia care urmează este preluată din lucrarea: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a, revăzută, adăugită și ilustrată, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016. Precizăm că n-am consultat această bibliografie în vederea elaborării tezei noastre de doctorat, cu excepție câtorva lucrări pe care le-am citat, dar am considerat în schimb oportun să o includem aici cu titlu de aprofundare bibliografică privitoare la istoria Transilvaniei.

- BODEA, C., *Lupta românilor pentru unitate națională 1834-1849*, București, 1967.
- BODEA, C., *1848 la români: O istorie în date și mărturii*, 3 voll., București, 1982-1998.
- BOGDÁNDI, ZS., GÁLFI, E., ed., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei*, vol I (1222-1599), Cluj-Napoca, 2006.
- BOLOVAN, I., *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918: Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000.
- BOLOVAN, S. P., BOLOVAN I., *Transylvania in the Modern Era: Demographic Aspects*, trad., Cluj-Napoca, 2003.
- BOLOVAN, S. P., BOLOVAN, I., *Germanii din România: Perspective istorice și demografice*, Cluj-Napoca, 2000.
- BOTTESCH, M. GRIESEHOFER, F., SCHABUS, W., *Die Siebenbürgischen Landler*, Wien, 2000.
- BOZAC, I., PAVEL, T., *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773. Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773*, 2 voll., Cluj-Napoca, 2006 (2007) - 2011.
- BRANDES, D., GRAJDIAN, V. LUKÁCS, O., *Scurtă istorie a Bisericii și comunităților religioase din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2008.
- BRĂTIANU, G. I., *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. A 2-a, de St. Brezeanu, București, 1988.
- BRĂTIANU, G. I., *Originile și formarea unității românești*, ed. A. Pentelescu și P. Otu, București, 1966; ed. I. Toderașcu, Iași, 1998.
- BUCSAY, M., *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985.
- Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), îngrijit de G. FILITTI, B. MARINESCU, Ș. RĂDULESCU-ZOBER și M. STROIA, red. resp. P. CERNOVODEANU, București, 2004; vol. II (1822-1830), coord. P. CERNOVODEANU și D. BUȘĂ, București, 2005; vol. III (1831-1840), coord. P. CERNOVODEANU și D. BUȘĂ, București, 2006; vol. IV (1841-1848), coord. D. BUȘĂ, București, 2007.
- CÂMPEANU, R., *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2000 (2008).
- CĂPÂLNEANU, V., SABĂU, I., ACHIM, V., ed., *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională: Documente 1848-1918*, București, 1981.
- CAPESIUS, B., *Die Landler in Siebenbürgen: Geschichte und Mundart*, București, 1962.
- CARMILLY-WEINBERGER, M., *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, trad., București, 1994.
- CERNOVODEANU, P., *The History of the Jews in Romania. I. From its Beginnings to the Nineteenth Century*, Tel Aviv, 2002.
- CHINDRIȘ, I., NEAMȚU, G., ed., *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848*, București, 1995.

- CIOBĂNEL, A. I., DROGEANU, P., *Habitatul*, vol. III, *Transilvania*, București, 2011.
- CIPARIU, T., *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria bisericii române, mai ales unite*, 2 voll., Blaj, 1855.
- COMȘA, N., SEICEANU, T., *Dascălii Blajului 1754-1948*, ed. a 2-a, București, 1994.
- CONSTANTINIU, FI., *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997 (1999-2002).
- CRĂCIUN, B., BOLOVAN, I., ed., *Consignatio Statistico Topographica Singulorum in Magno Principatu Transylvaniae: Transilvania la 1829-1831*, Cluj-Napoca, 2003.
- CRĂCIUN, I. *Bibliografia Transilvaniei românești, 1916-1936*, București, 1937.
- CSÁKI, M., *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania*, Cluj, 1923.
- CURINSCHI-VORONA, GH., *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981.
- DAICOVICIU, C., CONSTANTINESCU, M., coord., *Brève Histoire de la Transylvanie*, București, 1965.
- DIACONOVICH, Dr. C., *Enciclopedia română*, 3 voll., Sibiu, 1898-1904.
- Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa: Ausstellungskatalog*, Sigmaringen, 1987 (1989).
- Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. X-XV; D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), București, 1977-2006.
- Documente privind istoria României, C. Transilvania, Veacul XI, XII și XIII*, 2 vol.; *Veacul XIV*, 4 vol., s.l. [București], 1951-1955.
- Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, seria C. *Transilvania*, 10 voll., București, 1977-2012.
- DRĂGONESCU, A., coord., *Istoria României: Transilvania*, 2 vol., Cluj-Napoca, 1997-1999.
- DRAGOMIR, S., *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2 vol., Sibiu, 1920-1930 (ed. S. Șipoș, vol. I, s.l. [Oradea], 2007).
- DRAGOMIR, S., *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. I-III, V, Cluj-Sibiu, 1944-[1946].
- DRĂGUȚ, V., *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976 (2000).
- DUMITRIU-SNAGOV, I., *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, Cluj-Napoca, 1999.
- DURANDIN, C., *Istoria românilor*, trad., Iași, 1998.
- DUȚU, AI., BOTORAN, C., RETEGAN, M., *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare*, București, 1993.
- EGYED, Á., *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*, Csíkszereda, 2006.

- ENTZ, G., *Erdély építészete a 11-13. Században*, Kolozsvár, 1994.
- ENTZ, G., *Erdély építészete a 14-16. Században*, Kolozsvár, 1996.
- FABINI, H., *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, 2 vol., Sibiu-Heidelberg, 1998 (2002)-1999.
- FENEȘAN, C., *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981.
- FENEȘAN, C., *Izvoare de demografie istorică*, vol. I, Sec. XVIII: Transilvania, București, 1986.
- FILIPAȘCU, AI., *Istoria Maramureșului*, București, 1940 (Baia Mare, 1997).
- FISCHER-GALAȚI, St., GIURESCU, D.C., POP, I. A., *O istorie a românilor: Studii critice*, Cluj-Napoca, 1998.
- GÁLDI, L., *La culture hongroise en Transylvanie*, Budapest, 1944.
- GAZDOVITS, N., *Istoria armenilor din Transilvania (de la începuturi până la 1900)*, București, 1996.
- GEORGESCU, VI., *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, 1987.
- GEORGESCU, VI., *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, ed. a 3-a, București, 1992.
- GERSTER, G., RILL, M., *Siebenbürgen im Flug. Das deutsche Siedlungsgebiet: seine Wehrkirchen, Dörfer, Städte und Landschaften*, München, 1999.
- GHINOIU, I., CIOBĂNEL, A., BUDIȘ, M., *Habitatul*, vol.II, Banat, Crișana, Maramureș, București, 2010.
- GHINOIU, I., coord., *Atlasul etnografic român*, 3 vol., București, 2003-2008.
- GIURESCU, C. C., *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967.
- GIURESCU, D. C., coord., *Istoria României în date*, București, 2003.
- GLATZ, F., MELVILLE, R., ed., *Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830-1918*, Wiesbaden-Budapest, 1987.
- GLAVCE, CR., RADU, E., *Atlasul antropologic al Transilvaniei*, 2 voll., București, 2005-2006.
- GÖLLNER, C., STĂNESCU, H., ed., *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, București, 1974.
- GREFFNER, O. *Populația șvăbească (germană) din Banat*, Arad, 1994.
- GÜNDISCH, K., *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, 1998.
- GYÉMANT, L., *Evreii din Transilvania: Destin istoric. The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*, Cluj-Napoca, 2004.
- GYÉMANT, L., *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, 1986.
- HANGIU, I., *Dicționarul presei literare românești 1790-2000*, ed. a 3-a, București, 2004.
- HAULER, E., *Istoria nemților din regiunea Sătmarului*, Satu Mare, 1998.

- HEITMANN, K., *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918: Un studiu imagologic*, trad., București, s.a. [1995].
- HEPPNERR, H., *Contribuții la istoria României și a românilor*, trad., Cluj-Napoca, 2002.
- HERMANN, E., *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.*, München, 1973.
- HITCHINS, K., *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, ed. P. Teodor, vol.I (1700-1868); vol. II (1868-1918), Cluj-Napoca, 1987-1992.
- HITCHINS, K., *România 1866-1947*, trad., București, 1996 (1998, 2004).
- HITCHINS, K., *Românii, 1774-1866*, trad., București, 1998 (2004).
- HITCHINS, K., *The idea of Nation: The Romanians of Transylvania, 1691-1849*, București, 1985 (1988).
- HITCHINS, K., *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, Cambridge, 1969.
- HOLBAN, M. et al., ed., *Călători străini despre țările române*, 10 voll., București, 1968-2001.
- HURMUZAKI, E. de, *Documente privitoare la istoria românilor*, voll. XV, 2 (1601-1825), *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga, București, 1913.
- IONIȚĂ, V. C., *Dicționar de evenimente și personalități din Banatul istoric*, Reșița, 2007.
- IORGA, N., *Documente românești din arhivele Bistriței: Scrisori domnești și scrisori private*, 2 voll., București, 1899-1900.
- IORGA, N., *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (1915)*, ed. G. Penelea, București, 1989. *Istoria românilor*, 8 voll., București, 2001-2003.
- IORGA, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, *Brașovul și românii: Scrisori și lămuriri*, București, 1905; vol. XII, XIII, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, București, 1906.
- Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, Sources and Testimonies Concerning the Jews in Romania*, vol.I (V. Eskenasi); vol.II/1 (M. Spielmann); vol.II/2 (L. Benjamin, M. Spielmann și S. Stanciu); vol.III/1 (L. Gyémánt și L. Benjamin), București, 1986-1999.
- Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria*, București – Cluj-Napoca, 11 voll., 1982-2012; *Seria B. Izvoare narative*, 5 vol., București, 1983-2007.
- JAKÓ, Zs., ed., *A kolozsmonastori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, 2 voll., Budapest, 1990.
- JAKÓ, Zs., ed., *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levale és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolae et alia in strumenta letteraria res Transsylvanas illustrantia*, 3 voll., Budapest, 1997-2008.
- JINGA, V. *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. a 2-a, de M. D. Drecin și M. S. Spânu, Brașov, 1995.

- KAHL, TH., MELTZELTIN, M., UNGUREANU, M.-R., ed., *Rumänien*, Wien-Berlin, 2006.
- KEMÉNY, J., TRAUŠCHENFELS, E., *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, 3 voll., Cluj, 1839-1860.
- KLEIN, K. K., *Transylvanica*, München, 1963.
- KOLOSVÁRI, S., ÓVÁRI, K., ed., *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1540-1848 évi erdélyi törvények*, Budapest, 1900.
- KÖPECZI, B., ed. gen., MAKKAI, L., MÓCSY, A., SZÁSZ, Z., ed., *History of Transylvania*, 3 voll., Highland Lakes-New York, 1992.
- KÖPECZI, B., ed., *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990.
- KRISCHAN, Al., *Die deutsche periodische Literatur des Banats. Zeitungen, Zeitschriften, Kalender 1771-1971: Bibliographie*, München, 1987.
- KÜRTI, L. *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*, Albany, 2001.
- LÁZLÓ, P., ed., *Historians and the History of Transylvania*, Boulder – New York, 1992.
- LENGYEL, Zs. K., WIEN, U.A., ed., *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie: Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, Köln-Weimar-Wien, 1999.
- LUNGU, C. M., coord., *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă(1892-1896)*, București, 1995.
- LUNGU, C. M., ed., *De la pronunțiament la Memorandum, 1868-1892; Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*, București, 1993.
- LUPAȘ, I., CAMARIANO, N., PAPADIMA, O., *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, București, vol.I (1790-1850), părțile I-III, 1966-1967; vol II (1851-1858), părțile I-III, 1970-1972.
- MAAS, F., *Der Josephinismus in Quellen: Zu seiner Geschichte in Österreich, 1760-1850*, 5 voll., Wien-München, 1951-1961.
- Magyar Statisztikai Évkönyv*, 20 voll., Buda(pest), 1872-1891.
- Magyar Statisztikai Évkönyv*, serie nouă, 22 voll., Budapest, 1894-1916.
- Magyar Statisztikai Közlemények*, serie nouă, 22 voll., Budapest, 1893-1900.
- Magyar Statisztikai Közlemények*, serie nouă, 67 voll., Budapest, 1902-1918.
- MAIOR, L., *Avram Iancu: Scrisori*, Cluj, 1972.
- MAIOR, L., *Habsburgi și români: De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, 2006.
- MAIOR, L., *Memorandul: Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992.
- MAIOR, L., *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986.
- MAKKAI, L., *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946.

- MARCZALI, H., *Erdély története*, Budapest, (reprint, s.a.)
- MARICA, G. Em., *Foaie pentru minte, inimă și literatură (1838-1865): Bibliografie analitică, cu un studiu monografic*, București, 1969.
- MARICA, G. Em., *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, 3 voll., Cluj-Napoca, 1977-1980.
- MARTINOVICI, C., Istrate, N., *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921.
- MARTON, J., *Az erdély (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Alba Iulia, 1993.
- MARTON, J., *Katolikus egyház történet*, 2 voll., Cluj-Napoca, 2001-2002.
- MÂRZA, I., *Școala și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987.
- MÂRZA, I., STANCIU, L., *Sens și reprezentare în dinamica gândirii politice din Transilvania (sec. XVII-XIX): Dicționar terminologic explicativ. Bază de date*, Cluj-Napoca, 2005.
- MERIȘESCU, I., *Muzicienii ardeleni*, București, 1975.
- MESCHENDÖRFER, H., MITTELSTRASS, O., ed., *Siebenbürgen auf alten Karten: Historisch-landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen*, Heidelberg, 1996.
- METEȘ, Șt., *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria: Documente contemporane*, vol. I (1508-1820), București, 1921.
- METZELTIN, M., LINDENBAUER, P., WOCHLE, H., *Die Entwicklung des Zivilisationswortschatzes im südosteuropäischen Raum im 19. Jahrhundert: Der rumänische Verfassungswortschatz: Dezvoltarea lexicului de civilizație în spațiul sud-est european în secolul XIX: Lexicul constituțional român*, Wien, 2005.
- MICU MOLDOVANU, I., *Acte sinodale ale baserei romane de Alba Iulia și Făgăraș*, 2 voll., Blaj, 1869-1872.
- MIHALYI DE APȘA, I., *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900 (ed. V. Iuga de Săliște, Cluj-Napoca, 2000; ed. a 4-a, 2009)
- MITTELSTRASS, O., *Historisch-landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen*, vol. I, *Ortsnamenbuch*, Heidelberg, 1992.
- MITU, S., *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997.
- MOGA, V., ARHIRE, S., coord., *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică: Contribuții bibliografice și istoriografice*, Cluj-Napoca, 2007.
- MOISA, G., *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Cluj-Napoca, 2003.
- MOISIN, A., *Istoria Transilvaniei: Sinteza istorică și documentară*, 4 voll., s.l., 1997-2000.
- MOISUC, E., ed., *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei: Culegere de documente (1413-1820)*, vol. II, București, 1960.

- MORARIU, T., *Entwicklung der Bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930*, București, 1940.
- MÜLLER, G. E., *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität 1141-1876*, Köln-Wien, 1985.
- MUNTEAN, V. V., *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990.
- MYSS, W., ed., *Lexikon der Siebenbürger Sachsen: Geschichte, Kultur, Zivilisation, Wissenschaften, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgens (Transylvanien)*, Thaur bei Innsbruck, 1993.
- NÄGLER, TH., *Românii și sașii până la 1848 (Relații economice, sociale și politice)*. Sibiu, 1997.
- NEUMANN, V., HEINEN, A., ed., *Istoria României prin concepte: Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, 2010.
- NEUMANN, V., *The End of a History: The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays*, București, 2006.
- NICOARĂ, T., *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800); Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997.
- NICOLAE-VĂLEANU, I., coord., IONESCU, T., PINCZÉS, I., *Gândirea economică din Transilvania (1784-1918)*, București, 1981.
- NILLES, N., *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, 2 voll., Oeniponte, 1885.
- NOUZILLE, J., *Transilvania: zonă de contacte și conflicte*, trad., București, 1995.
- NUBERT, R., PINTILIE-TELEAGĂ, I., *Mitteuropäische Paradigmen in Südosteuropa: Ein Beitrag zur Kultur der Deutschen im Banat*, Wien, 2006.
- NUȚU, C., TOMESCU, M., coord., *Contribuții bibliografice privind unirea Transilvaniei cu România*, București, 1969.
- OLTEAN, V., ed., *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, București, 1980.
- OSVÁT, K. ed., *Erdély lexikon*, Oradea, 1928 (Târgu-Mureș, 2002).
2008.
- P.[app.], I. P., *Procesul Memorandului românilor din Transilvania: Acte și date*, 2 voll., Cluj, 1933-1934.
- PĂCĂȚIAN, T. V., *Cartea de aur sau luptele naționale-politice ale românilor de sub coroana ungară*, 8 voll., Sibiu, 1902-1915.
- PÂCLIȘANU, Z., *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu*, București, 1924.
- PÂCLIȘANU, Z., *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. I. Timbuș, Târgu-Lăpuș, 2006.
- PĂCURARIU, M., coord., *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010.
- PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992.

- PÁL, J., *Armeni în Transilvania: Contribuții la procesul de urbanizare și dezvoltare economică a provinciei. Armenians in Transylvania: Their Contribution to the Urbanization and the Economic Development of the Province*, Cluj-Napoca, 2005.
- PÁL, J., *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1999.
- PALL, Fr., *Inochentie Micu-Klein: Exilul la Roma 1745-1768*, ed. L. Gyémánt, 2 (+1) vol., Cluj-Napoca, 1997.
- PASCU, ȘT. ET AL., coord., *George Bariț și contemporanei săi*, 10 voll., București, 1973-2003 (vol. X, coord. S.Retegan).
- PASCU, ȘT., *A History of Transylvania*, trad., Detroit, 1982.
- PERVAIN, I., CIURDARIU, A., SASU, A., *Românii în periodicele germane din Transilvania: Bibliografie analitică*, vol. I (1778-1840); vol. II (1841-1860), București, 1977-1983.
- PETRI, A. P., *Biographische Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992.
- PIPPIDI, D. M., coord., *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec.X)*, București, 1976.
- PIPPIDI, D. M., RUSSU, I. I., coord. gen., *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor. Incriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Seria Prima. Inscripțiile Daciei Romane (Inscriptiones Daciae Romanae)*, 7 voll., București-Paris, 1975-2001.
- POKOLY, J., *Az erdélyi református egyház története*, 5 voll., Budapest, 1904-1905.
- POLVEREJAN, Ș., CORDOȘ, N., *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973.
- POP, I. A., *Istoria românilor*, București-Chișinău-Cluj, s.a. [2010].
- POP, I. A., *"Din mâinile valahilor schismatici" : Români și puterea în Regatul Ungariei medievale*, s.l. [București], s.a. [2010].
- POP, I. A., coord., *Diplome maramureșene din secolele XVI-XVIII, provenite din colecția lui Ioan Mihalyi de Apșa*, ed. A 2-a, revizuită și adăugită, Cluj-Napoca, 2012.
- POP, I. A., NÄGLER, TH., MAGYARI, A., coord., *Istoria Transilvaniei*, 3 vol., Cluj-Napoca, 2003 (2009)-
- POP, I. A., *Românii și România: O scurtă istorie*, București, 1998.
- POP, I. A., BOLOVAN, I., coord., *Istoria României: Compendiu*, ed. A 2-a, revăzută, Cluj-Napoca, 2007.
- POP, I. A., *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV: Geneza statului medieval în Transilvania*, ed. A 2-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2003.
- POPA, M., TAȘCU, V., *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, București, 2003.
- POPA-LISSEANU, G., ed., *Izvoarele istoriei românilor*, 15 voll. București, 1934-1939.

- POPEA, N., *Memorialul arhiepiscopului și metropolitului Andreiu baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor, 1846-1873*, Sibiu, 1889.
- POPESCU-PUȚURI, I., PASCU,ȘT., DEAC, A., coord., *1918 la români: Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. VII-X, București, 1989.
- POPOVICIU, G., *Istoria românilor bănățeni*, Budapesta-Lugoj, 1904.
- PORUMB, M., *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania: Sec. XIII-XVIII*, București, 1998.
- PREDA, C., coord., *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, 3 vol., București, 1994-2000.
- PREDA, D. ET AL., coord., *România în timpul primului război mondial: Mărturii documentare*, vol. I (1914-1916), București, 1996.
- PRODAN, D., *Răscoala lui Horea*, ed. Nouă, revăzută, 2 vol., București, 1984.
- PRODAN, D., *Supplex Libellus Valachorum: Din istoria formării națiunii române*, ed. Nouă, cu adăugiri și precizări, București, 1984 (1998).
- PRODAN, D., *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea: Studiu critic*, Sibiu, 1944.
- PUȘCARIU, I., *Documente pentru limbă și istorie*, 2 voll., Sibiu, 1889-1897.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó-Kronstadt*, 8 voll., Brașov, 1886-1926.
- RADOSAV, D., *Sentimentul religios la români: O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997.
- RĂDUICĂ, G., RĂDUICĂ, N., *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, 1995.
- RĂDUȚIU, A., GYÉMÁNT, L., *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701-1847*, București, 1981.
- RĂDUȚIU, A., GYÉMÁNT, L., *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, București, s.a. [1995].
- RETEGAN, S., coord., *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918: Documente*, vol. I (8 august 1849-31 decembrie 1851) s.l. [Cluj-Napoca], 1996; vol. II (31 decembrie 1851-15 iulie 1859), București, 2004; vol. III (Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918) (30 iulie 1859-26 februarie 1861), București, 2006; vol. IV (27 februarie – 18 septembrie 1861), București, 2007; vol. V (19 septembrie 1861-24 septembrie 1862), București, 2008; vol. VI (25 septembrie 1862-13 iulie 1863), București, 2011.
- ROGER, A., *Les fondements du nationalisme roumain (1791-1921)*, Genève, 2003.
- ROMAN, V., HOFBAUER, H., *Transsilvanien- Siebenbürgen: Begegnung der Völker am Kreuzweg der Reiche*, Wien, 2008.
- Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*, 5 vol., București-Cluj, 1981-2010 (coord. BALOGH E. la vol. I-II și DAVID GY. la vol. III-V).

- România în războiul mondial 1916-1919: Documente-Anexe*, 4 voll., București, 1934-1946.
- ROTARIU, TR., coord., *Mișcarea naturală a populației între 1901-1910: Transilvania*, 2 vol., Cluj-Napoca, 2005.
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., MEZEI, E., *Recensământul agricol din 1895: Transilvania*, 2 vol., Cluj-Napoca, 2004.
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., MEZEI, E., *Recensământul din 1900: Transilvania*, București, 1999; vol.II, Cluj-Napoca, 2006.
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., MEZEI, E., *Recensământul din 1910: Transilvania*, București, 1999; vol. II, Cluj-Napoca, 2006.
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., MUREȘAN, C., *Recensământul din 1880: Transilvania*, București, 1997.
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., PAH, I., MEZEI, E., *Recensământul din 1850: Transilvania*, București, 1996 (Cluj-Napoca, 2004).
- ROTARIU, TR., coord., SEMENIUC, M., PAH, I., MEZEI, E., *Recensământul din 1857: Transilvania*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1997.
- ROTH, H., ed., *Handbuch der historischen Stätten: Siebenbürgen*, Stuttgart, 2003.
- ROTH, H., *Mică istorie a Transilvaniei*, trad., Târgu-Mureș, 2006.
- ROTMAN, L., IANCU, C., ED., *The History of the Jews in Romania*, vol. II, *The Nineteenth Century*, Tel Aviv, 2001.
- RUJA, AL., coord., *Dicționar al scriitorilor din Banat*, Timișoara, 2005.
- RUMPLER, H., URBANITSCH, P., ed., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. VII-IX, Wien, 2000-2010.
- RUSSU, I. I., *Românii și secuii*, ed., I. Opreș, București, 1990.
- RUSU, A. A., SABĂU, N., BURNICHIOIU, I., LEB, I. V., MAKÓ LUPESCU, M., coord., *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.
- SĂSĂUJAN, M., ED., *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761): Documente*, Cluj-Napoca, 2003.
- SCHENK, A., *Deutschen in Siebenbürgen: Ihre Geschichte und Kultur*, München, 1992.
- SCHERER, A., *Donauschwäbische Bibliographie (1935-1975)*, 3 voll., München, 1966-1997.
- SCHNEIDER, H., *Das Banat: Bilder, Geschichte, Erinnerungen*, Stuttgart, 1986.
- Școala Ardeleană, ed. FI. Fugariu, 3 vol., București, 1970 (2 voll., 1983).
- SENZ, I., *Die Banater Schwaben*, München, 1994.
- ȘERBAN, I. I., JOSAN, N., coord., *1918-85 de ani – 2003: Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, 2003.

- SIENERT, ST., *Geschichte der siebenbürgisch-deutschen Literatur: Von den Anfängen bis zum Ausgang des sechszehnten Jahrhunderts*, Cluj-Napoca, 1984.
- SIGMIREAN, C., *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000.
- SIMION, E., coord.gen., *Dicționarul general al literaturii române de la origini până în prezent*, 7 voll., București, 2004-2009.
- ȘTREMPEL, G. coord. gen., *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, s.l. [București], vol. I (A-C), 1984; vol.II (D-K), 1986; vol.III (L-Q), 1989; vol. IV (R-Z), 1996.
- SUCIU, C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 2 vol., București, 1967-1968.
- SUCIU, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, 2 voll., Timișoara, 1980.
- SUCIU, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.
- SZABÓ, M. A., *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. Historical and administrative dictionary of localities from Transylvania and Banat, Crișana, Maramureș counties*, 2 vol., Csikszereda, 2003.
- SZABÓ, M. A., SZABÓ, M. E., *Dicționar de localități din Transilvania. Erdélyi helységnévszótár. Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, 1992.
- SZILÁGYI, S. *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae, Erdély Országgyűlési Emlékek*, 21 vol.,Budapest, 1875-1898.
- TAFFERNER, A., *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*, 5 vol., München (Stuttgart), 1974-1995.
- TEMESVÁRY, J., *Az erdélyi püspöki szék betöltése (1696-1897)*, ed. György L., Cluj, 1932.
- TEODOR, P., MÂRZA, I., STANCIU, L., coord., *Semantica politică iluministă în Transilvania (sec. XVII-XIX): glosar de termeni*, Alba Iulia, 2002.
- TOMESCU, M., *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968.
- TOMI, M. N., *Maramureșul istoric în date*, Cluj-Napoca, 2005.
La Transylvanie, București, 1938.
- TRENCSENY, B., PETRESCU, DR., PETRESCU, CR., IORDACHI, C., KÁNTOR, Z., ed., *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest-Iași, 2001.
- TREPTOW, K. W., ED., *A History of Romania*, Iași, 1995 (1996,1997).
- TURC, L., *Bibliografia istorică a Transilvaniei (1936-1944)*, Cluj-Napoca, 1998.
- TURCZYNSKI, EM., *De la iluminism la liberalismul timpuriu: Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, trad., București, 2000.
- VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959 (ed. De M. Porumb, Cluj, 2001).

- VERDERY, K., *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*, Berkeley-Los Angeles-London, 1983.
- VERESS, A., *Bibliografie româno-ungară*, 3 voll., București, 1931-1935.
- VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, 11 voll., București, 1929-1939.
- VERESS, E., ed., *A Budai egyetemi nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780-1848*, Budapest, 1982.
- WAGNER, E., *Geschichte der siebenbürger Sachsen: Ein Überblick*, ed. A 6-a, Innsbruck, 1990.
- WAGNER, E., *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen: Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln-Wien, 1977.
- WAGNER, E., ed., *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1911-1975*, ed. a 2-a, Köln-Wien, 1981.
- WANDRUSZKA, A., URBANITSCH, P., ed., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, 6 voll. Wien, 1973-1995.
- WILDNER, D., *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarn. 1: Das Namenmaterial der Komitate im 20. Jahrhundert, II. Register*, München, 1996-1998.
- WILLIAM, M., *Kurze Geschichte der Banater Deutschen: Mit besonderer Berücksichtigung ihrer Einstellung zur Vereinigung von 1918*, Timișoara, 1980.
- WOLF, J., ed., *Quellen zur Wirtschafts- Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, Tübingen, 1995.
- ZIMMERMANN, FR., ET AL., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 7 voll. Hermannstadt-Bukarest, 1892-1991.
- ZÖLLNER, E., *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, trad. 2 voll., București, 1997.
